

МІНІСТЭРСТВА АХОВЫ ЗДАРОЎЯ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

**УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«ГОМЕЛЬСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ МЕДЫЦЫНСКІ ЎНІВЕРСІТЭТ»**

Кафедра замежных моў

Т. А. КАРНІЕЎСКАЯ

БЕЛАРУСКАЯ МОВА

**Вучэбна-метадычны дапаможнік
для студэнтаў 1 курса лячэбнага і медыка-дыягнастычнага
факультэтаў медыцынскіх вышэйшых навучальных устаноў**

**Гомель
ГомДМУ
2014**

УДК 808.26(072)
ББК 81.2 Бел-9я73
К 24

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук, прафесар кафедры беларускай мовы
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны

А. А. Станкевіч;

кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай культуры
і фалькларыстыкі Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны

А. М. Палуян

Карніеўская, Т. А.

К 24 Беларуская мова: вучэб.-метад. дапаможнік для студэнтаў 1 курса
лячэбнага і медыка-дыягнастычнага факультэтаў медыцынскіх вышэйшых
навуковых устаноў / Т. А. Карніеўская. — Гомель, ГомДМУ, 2014. — 56 с.
ISBN 978-985-506-636-2

Дадзены вучэбна-метадычны дапаможнік прызначаны для студэнтаў устаноў,
якія забяспечваюць атрыманне вышэйшай медыцынскай адукацыі. Разглядае
асаблівасці беларускага правапісу, у т.л. запазычанай лексікі, асаблівасці
паходжання і развіцця тэрмінаў, а таксама сістэмныя адносіны ў медыцынскай
тэрміналогіі.

Складзена ў адпаведнасці з праграмай па беларускай мове.

Прызначана для студэнтаў 1 курса лячэбнага і медыка-дыягнастычнага
факультэтаў медыцынскіх вышэйшых навуковых устаноў.

Зацверджана і рэкамендавана да выдання навукова-метадычным саветам
установы адукацыі «Гомельскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт» 04 красавіка
2014 г., пратакол № 3.

**УДК 808.26(072)
ББК 81.2 Бел-9я73**

ISBN 978-985-506-636-2

© Установа адукацыі
«Гомельскі дзяржаўны
медыцынскі ўніверсітэт», 2014

УВОДЗІНЫ Ё НАВУКУ АБ МОВЕ

Гукавая мова ў форме, блізкай да сучаснай, узнікла больш за 100 тысяч гадоў назад. Першае навуковае апісанне мовы (індыйскай мовы санскрыту), якое дайшло да нас, з'явілася прыблізна 25 стагоддзяў таму назад. Нашы дні, па розных звестках, існуюць ад трох да шасці тысяч моў.

Мова і маўленне

Мова і маўленне складаюць адзінае цэлае, яны суадносяцца як агульнае і прыватнае (канкрэтнае).

Спосабам існавання мовы з'яўляецца маўленне. Маўленне — гэта вуснае і пісьмовае валоданне мовай; моўная дзейнасць. Неабходна размяжоўваць паняцці мовы і маўлення.

Мова — гэта сукупнасць адзінак (гукаў, слоў, сказаў і інш.) і правіл іх ужывання. Мова — сістэма, якая мае некалькі ўзроўняў: фанетычны, марфалагічны, лексічны, сінтаксічны і інш.

Маўленне — гэта выкарыстанне моўных адзінак у працэсе зносін. Маўленне мае вусную і пісьмовую формы. Пры вусным маўленні значнае месца адводзіцца тэмпу, тону, мелодыцы голасу, паўзам, лагічнаму націску. Важную ролю адыгрываюць жэсты і міміка. Вуснаму маўленню ўласцівы высокі ўзровень эмацыянальнасці. Да асаблівасцей пісьмовага маўлення адносяцца максімальна ўзбагачаны слоўнік, пераважна за кошт адцягнутых паняццяў, і ўскладнены сінтаксіс.

Пры маўленні адбываецца адбор і выкарыстанне моўных сродкаў, у выніку чаго з'яўляецца звязнае выказванне — **тэкст** (ад лац. *textum* «тканіна, спалучэнне, спляценне»). Галоўныя адзнакі тэксту — гэта цэльнасць і закончанасць. Тэкст заўсёды мае адну галоўную тэму.

Адрозніваюць такія тыпы тэкстаў, ці маўлення, як апісанне, апавяданне, разважанне.

З мэтай характарыстыкі прадметаў, з'яў, асобы ўжываецца *апісанне*. Адметнай прыметай гэтага тыпу маўлення з'яўляецца вялікая колькасць назоўнікаў і прыметнікаў, радзей ужываюцца дзеясловы, якія, як правіла, аднолькавай формы і маюць значэнне знаходжання, існавання. Апісанне назіраецца ў тэкстах навуковай, мастацкай, афіцыйна-дзелавой літаратуры. Класічная схема пабудовы тэксту тыпу апісання ўключае наступныя элементы: 1) агульнае ўражанне; 2) асобныя прыметы, уласцівасці; 3) вывод.

Тэксты тыпу *апавядання* маюць пэўны сюжэт, у апавяданні разгортваецца дзеянне, адбываюцца падзеі, таму сэнсавы акцэнт тут у значнай ступені прыпадае на дзеясловы.

Разважанне — тып тэксту, у якім гаворыцца аб прычынах падзей, дзеянняў, прымет, з’яў. Для разважання найбольш характэрна лагічнасць і аргументаванасць. Яно пашырана ў навуковых і публіцыстычных тэкстах. Разважанне звычайна будзецца па наступнай схеме: 1) тэзіс; 2) доказы, аргументы; 3) вывады.

Асноўныя функцыі мовы ўласцівы і ўсім тыпам маўлення, але ў маўленні камунікатыўная функцыя выступае на першы план.

Генеалагічная класіфікацыя моў свету

Паводле звестак вучоных, у нашы дні вядома каля 5000 розных (жывых і мёртвых) моў (па іншых звестках — 3000, ад 2500 да 5000), з якіх 180 выкарыстоўваюць амаль тры з паловай мільярды жыхароў свету, а 4000 моў абслугоўваюць нязначную частку насельнікаў Зямлі, іншы раз мовай карыстаюцца сотні і нават дзясяткі людзей. Напрыклад, англічане, аўстралійцы і насельніцтва ЗША гавораць на англійскай мове, большая частка народаў Лацінскай Амерыкі — на іспанскай. У адной краіне часцей гавораць на некалькіх мовах, напрыклад, у Інданезіі налічваюць каля 200 моў, у Дагестане — недзе каля 30, у сучаснай Швейцарыі існуюць чатыры мовы — нямецкая, французская, італьянская і рэтараманская, дзве мовы — французская і фламандская — выкарыстоўваюцца ў Бельгіі.

Усе мовы свету групуюцца паводле паходжання і гістарычнага развіцця, ці моўнай роднасці, паводле агульнага моўнага матэрыялу, ці генеалогіі. Так, паводле генеалагічнай класіфікацыі, мовы аб’ядноўваюцца ў сем’і, а тыя, у залежнасці ад ступені блізкасці моў, падзяляюцца на групы і падгрупы.

Навука пра мовы, якая называецца мовазнаўствам, або лінгвістыкай (ад лац. *lingua* — мова), выдзяляе індаеўрапейскую, фіна-ўгорскую, цюркскую, мангольскую, кітайска-тыбецкую, семіта-хаміцкую і іншыя сем’і моў, кожная з якіх складаецца або з некалькіх груп, або з некалькіх моў. Найбольшую цікаваць для нас мае індаеўрапейская моўная сям’я, якая складаецца з наступных груп:

- **індыйская** (мовы сучаснай Індыі, цыганская, мёртвая мова санскрыт і інш.);
- **іранская** (персідская, таджыкская, афганская, асецінская і інш.);
- **балтыйская** (літоўская, латышская, мёртвая пруская);
- **германская** (англійская, нарвежская, шведская, нямецкая, галандская, ідыш і інш.);
- **раманская** (іспанская, італьянская, французская, румынская, малдаўская, мёртвая лацінская і інш.);
- **славянская:**
 - *усходнеславянская падгрупа* (беларуская, руская, украінская мовы);

— *заходнеславянская падгрупа* (польская, чэшская, славацкая, кашубская, сербскалужыцкая, мёртвая палабская мовы);

— *паўднёваславянская падгрупа* (балгарская, македонская, сербскахарвацкая, мёртвая стараславянская мовы).

Акрамя таго, у індаеўрапейскую сям'ю ўваходзяць асобныя мовы — армянская, албанская, грэчаская і інш.

Некаторыя мовы не ўваходзяць у склад ніякіх груп (японская, карэйская і інш.).

Беларуская мова — мова беларускага народа

Беларуская мова — адна са славянскіх моў індаеўрапейскай сям'і. Яна адлюстроўвае ўсе асаблівасці жыцця беларускага народа, яна звязвае мінулае з сучасным і будучым. Авалодваючы мовай, чалавек засвойвае вопыт свайго народа, спасцігае ўсе каштоўнасці народа, створаныя за многія стагоддзі, усведамляе сябе як прадстаўніка этнасу сярод супольнасці людзей свету.

Мова беларускага народа, як і кожная мова, мае свае рысы, уласцівасці, заканамернасці, правілы, асаблівасці. Гэтыя якасці з'яўляюцца ўнутранымі, закадзіраванымі, ствараюць сутнасць і змест мовы, яе адзінак. Беларуская мова — адна з самых развітых і багатых моў свету. Яна прайшла доўгі і складаны шлях развіцця, зведала часы росквіту і заняпаду.

Перадумовы фарміравання беларускай мовы

Беларуская мова адносіцца да індаеўрапейскай сям'і моў. Паводле навуковай тэорыі аб існаванні індаеўрапейскай расы, практычна ўсе еўрапейскія і частка азіяцкіх народаў маюць адзіную прарадзіму, а іх мовы ўзыходзяць да адзінай мовы-крыніцы, якую называюць агульнаіндаеўрапейскай. Пацверджаннем гэтай тэорыі з'яўляюцца шматлікія паралелі, агульныя элементы, уласцівыя розным мовам індаеўрапейскай сям'і: беларускае *дзень*, рускае *день*, польскае *dzień*, балгарскае *ден*, літоўскае *dieną*, старажытнаіндыйскае *dinam*, лацінскае *dies*, старажытнаірландскае *denus* і г.д.; бел. *тры*, сербскахарвацкае *три*, чэшскае *tri*, англійскае *three*, старажытнаіндыйскае *trayas (trini, tri)*, лацінскае *trēs*, іспанскае *tres*. Агульнаіндаеўрапейскае паходжанне маюць назвы роднасці (*маці*, *дзед*, *зяць*), назвы частак цела чалавека (*зуб*, *кроў*, *мозг*), назвы якасцей (*жывы*, *сухі*), лічбаў (*тры*, *дзесяць*) і многія іншыя.

Па меркаванні гісторыкаў, славяне выдзеліліся з індаеўрапейскага адзінства прыкладна ў III–II тысячагоддзях да н.э. Мову славян гэтага

перыяду называюць агульнаславянскай. Агульнаславянская мова была неаднароднай, падзялялася на дыялекты, межы паміж якімі сталі даволі выразнымі прыблізна ў сярэдзіне I тысячагоддзя н.э., што прывяло да ўтварэння ўсходнеславянскай, заходнеславянскай і паўднёvasлавянскай моўных супольнасцей.

Пасля прыняцця хрысціянства ў X ст. у Кіеўскай Русі на аснове царкоўнай стараславянскай мовы і жывых народных гаворак узнікае старажытнаруская (усходнеславянская) літаратурная мова. Неабходна звярнуць увагу на тое, што гэта мова была агульнай для трох усходнеславянскіх народаў, у ёй адлюстроўваліся, сінтэзаваліся асаблівасці рускай, беларускай і ўкраінскай моў.

Станаўленне і развіццё беларускай мовы

Фарміраванне беларускай народнасці пачынаецца яшчэ ў VI–VII стст. са славянскіх плямёнаў крывічоў, дрыгавічоў, радзімічаў, балцкіх плямёнаў, якія жылі на землях сучаснай Беларусі, і завяршаецца ў XV–XVI стст., у часы Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ).

Узнікненне беларускай мовы (як і рускай, украінскай) пачалося з XIII ст., а за XIV–XVI стст. утварыліся тры ўсходнеславянскія народнасці — беларуская, руская і ўкраінская — і, адпаведна, паасобныя тэрытарыяльныя дыялекты перараслі ў самастойныя мовы гэтых народнасцей. Разам з узнікненнем народнасці адбываецца станаўленне беларускай мовы. Мову, якая была дзяржаўнай у ВКЛ, цяпер называюць старабеларускай. Многія помнікі таго часу адлюстроўваюць шмат уласнабеларускіх (у сучасным разуменні) моўных рыс.

Маюцца шматлікія падставы для таго, каб назваць XV–XVI стст. «залатым векам» беларускай культуры, мовы, літаратуры. У гэты час Францыск Скарына выдае першую ў гісторыі ўсходніх славян друкаваную кнігу (1517 г.), побач з Францыскам Скарынам вядуць асветніцкую дзейнасць Васіль Цяпінскі, Сымон Будны, Сімяон Полацкі, Мялецій Смотрицкі. Старабеларуская мова абслугоўвае свецкую, рэлігійную сферы жыцця, на ёй ствараюцца дзяржаўныя дакументы (Літоўская метрыка, Статут ВКЛ у трох рэдакцыях і інш.).

У выніку аб'яднання ВКЛ з Польшчай пасля Люблінскай уніі 1569 г. беларускія землі сталі часткай Рэчы Паспалітай. Беларуская мова паступова страчвае свае функцыі, выцясняецца з грамадскага жыцця. Варшаўскі сейм у 1696 г. прымае пастанову, паводле якой справавыя дакументы неабходна пісаць толькі на польскай мове. Гэта падзея адзначыла цэлае стагоддзе поўнага заняпаду беларускай мовы, якая захавалася толькі дзякуючы народным гаворкам, фальклору.

Падзеі канца XVII ст. — тры падзелы Рэчы Паспалітай і ўваход беларускіх земляў у склад Расійскай імперыі — не прывялі да афіцыйнага прызнання беларускай мовы. У 1840 г. царскі ўрад забараняе не толькі ўжыванне беларускай мовы ва ўстановах, але і саму назву «Беларусь». Тэрыторыя нашай краіны ператвараецца ў Паўночна-Заходні край Расійскай імперыі.

Першыя крокі ў напрамку нацыянальнага самавызначэння робяцца ў асяроддзі беларуска-польскага асветніцтва першай паловы XIX ст. (Ян Чачот, Ян Баршчэўскі, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч). Ідэі нацыянальнага адраджэння ўзмацняюцца і напаўняюцца новым зместам ў творчасці Францішка Багушэвіча, Кастуся Каліноўскага, Каруся Каганца, Янкі Купалы, Максіма Багдановіча, Якуба Коласа, Цёткі, Алеся Гаруна і інш. (канец XIX — пачатак XX ст.). У гэты час адбываецца фарміраванне новай беларускай мовы, у аснову якой ляглі жывыя народныя гаворкі цэнтральнай часткі Беларусі.

Доўгачаканае прызнанне беларускай мовы атрымала толькі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. Працэс беларусізацыі ў 20-я XX ст. гады закрануў розныя сферы грамадскага жыцця краіны. Беларуская мова атрымала статус дзяржаўнай: на ёй вялося навучанне ў школах, тэхнікумах, ВНУ, выдаваліся шматлікія слоўнікі, у тым ліку тэрміналагічныя. У канцы 20-х гадоў каля 90 % літаратуры ў нашай краіне выпускалася на беларускай мове, было звыш 80 % беларускамоўных школ.

Рэпрэсіі, якія пачаліся ў 30-я гады, абвінавачванні дзеячаў культуры і навукі ў нацыянал-дэмакратызме спынілі працэс плённага і імклівага развіцця беларускай мовы. У 1933 г. была праведзена арфаграфічная рэформа, на якой адбіліся палітыка-ідэалагічныя ўстаноўкі таго часу: з мэтай «разбурыць створаны нацыяналістамі штучны бар’ер паміж беларускай і рускай мовамі» імкнуліся наблізіць беларускую арфаграфію да рускай, не ўлічваючы папярэднія традыцыі беларускага правапісу. Напрыклад, замест ранейшага *сьнег, цьвік, сьмех* сталі пісаць *снег, цвік, смех*, замест *кляса, плян* — *клас, план*, замест *газэта, сымболь* — *газета, сімвал*.

У 1938 годзе выходзіць пастанова «Аб абавязковым вывучэнні рускай мовы ў школах нацыянальных рэспублік і абласцей», у выніку чаго сфера выкарыстання беларускай мовы звужаецца і фактычна абмяжоўваецца мастацкай літаратурай, публіцыстыкай. Часткова беларуская мова ўжываецца ў сістэме гуманітарнай адукацыі, навукі. Функцыі дзяржаўнай на Беларусі выконвае руская мова.

Дэмакратычныя пераўтварэнні канца 80-х — пачатку 90-х гадоў азнаменаваліся прыняццем у 1990 г. Закона аб мовах, які прадугледжваў паступовае перавядзенне дзяржаўнай дакументацыі і сістэмы адукацыі на беларускую мову. Аднак вынікамі рэспубліканскага рэферэндуму 1995 г. было зацверджана беларуска-рускае двухмоўе, што прывяло да згортвання распачатых працэсаў аднаўлення беларускай мовы.

1. Прачытайце выказванні беларускіх паэтаў пра мову. Пры дапамозе якіх мастацкіх сродкаў яны даносяць сваю думку да чытача?

I. Каго ты цураешся?

Маці сваёй?

Бо рукі яе

Ў мазалях і апёках,

Злінялыя вочы,

Ватоўка на ёй,

Струменьчыкі поту

На шчоках.

Чаго ты стыдаешся?

Слова яе,

Празрыстага, чыстага,

Быццам званочак?

Яна ж не гаворыць,

А ціха пье:

«Вярніся дадому,

Сыночак».

Цябе не спаткаюць

Ужо на сяўбе, —

Да іншай работы

Душа прыкіпела.

Глядзі ж, каб хоць дома

Пазналі цябе,

Каб родная маці

Цябе зразумела.

(С. Грахоўскі)

II. Слова — радасць, слова — чары,

Вобраз вечна юных вёсен,

Ёсць ты ўсюды: ў сонцы,

ў хмары,

Ты глядзіш праз неба просінь.

Лашчыш слух мой,

слова-ззянне,

Атуляеш сэрца ласкай...

(Якуб Колас)

III. Ільняная і жытнёвая.

Сялянская.

Баравая ў казачнай красе.

Старажытнейшая, самая

славянская.

Светлая, як травы ў расе.

Вобразная, вольная, пявучая

Мова беларуская мая!

(П. Панчанка)

IV. Пергамент зберажэ нашчадкам

Статут,

Дзе беларускай мовы

Дух святы,

Асвечаны Скарынавай рукою

І апладнёны

Млечным Шляхам дум.

(Р. Барадулін)

2. Параўнайце ўрыўкі з твораў У. Караткевіча на беларускай, рускай, украінскай, балгарскай, чэшскай мовах і пакажыце генетычную роднасць славянскіх моў. Вызначце характэрныя для беларускай мовы рысы, якімі яна адрозніваецца ад іншых моў

1. Ох, як звiнiць Белавежа спевамi! Вучоныя абмеркавалi i вырашылi, што белавежскiя салаўi самыя галасiстыя i багатыя на спевы ў цэлым свеце. Самыя-самыя! А тут жа яшчэ больш за дзвесце вiдаў птушак. Уяўляеце, што такое веснавы белавежскi канцэрт?!

Не ва ўсiх, праўда, ёсць голас. Гiвал залiваецца ў свiсток з вадой, а цэцярुक балбоча. Шпак можа пераймаць галасы iншых птушак, а можа паказаць, як пiлiльшчыкi пiлююць тупой пiлой дрывы. Вялiзная сава-нясыць

вухае, аж мароз па скуры, а чорны бусел, ледзь не самая таямнічая птушка свету, увогуле маўчыць, зарыўшыся ў самыя глухія нетры. Але ж гэтак і сярод людзей бывае.

Ох, как звенит Беловежа песнями! Ученые судили-рядили и решили, что беловежские соловьи самые голосистые в целом мире. Самые-самые! А тут еще больше двухсот видов птиц. Представляете, что такое весенний беловежский концерт?!

Не у всех, правда, есть голос. Заливается иволга в свисток с водой, а тетерев бормочет. Скворец может подражать голосам других птиц, а может и представить, как лесорубы пилят тупой пилой дрова. Огромная сова-неясыть ухает так, что мороз по коже продирает, а черный аист, едва ли не самая загадочная птица в мире, вообще молчит, забившись в лесные дебри. Но такое и среди людей бывает. *(Пер. В. Машикова)*

2. Трэба вельмі многа ездзіць, сябры. З экскурсіямі, да сваякоў або да сяброў. Вы ўбачыце ўсе канцы нашай мілай, ласкавай, няяркай краіны, якая, аднак, зачаруе вас сваёй няўлоўнай прыгажосцю. Убачыце Прыдняпроўе і Прынямонне, роўных якім па прыгажосці мала знойдзецца мясцін на Зямлі. Убачыце далёкія агні новабудоўляў і цёмныя волаты замкаў, партызанскія зямлянкі і вясёлку Каложы. І азёры з белымі грабянцамі на сіняй вадзе, і старыя каменныя млыны над рэчкамі, што зараслі белаю лілеяй, поўню ў азёрнай вадзе і водсвет яе на мокрых тратуарах гарадкоў. Будзеце слухаць музыку нашай павучай мовы і нашы пяшчотныя песні. І ўбачыце зубраў і аленьяў. Пройдзеце па зажураных пушчах Палесся. І, галоўнае, пазнаеце свой гасцінны, добры, горды і таленавіты народ.

Прыїжджайце, друзі. З экскурсіямі, да сваяків або до друзів. Ви побачите не якусь там особливу країну, яка, проте, зачарує вас своєю невлівомою красою. Побачите Придніпров'я і Принімання, рівних яким за красою мало знайдете місць на Землі. Побачите далекі вогні новобудов — і темні вежі замків, партизанські землянки та веселку Каложі. І озера з білими баранцями на синій воді, і старі кам'яні млини над річками, що поросли білими лілеями, повного місяця в озерній воді відблиск його на мокрих тротуарах містечок. Почуєте співучу мову й гарні пісні. І побачите зубрів та оленів. Пройдете зажуреними пущами Полісся. І, головне, побачите дуже гостинний і добрий народ. *(Аўтарскі пераклад)*

3. Май быў такі, што, каб такіх не бывала на зямлі – яго варта было б выдумаць. Начамі некалькі разоў ласкава шапталіся з дахамі цёплыя, ледзь не парныя дажджы. Раніцамі зямля курэла добрай парай нават праз шматлікія густыя парасткі, а на травах віселі падвескі з расы: зробіш крок і раптам зазьяе, зробіш другі — і ўжо ў іншых месцах успыхваюць маленькія аранжава-зялёныя сонцы.

Май беше толкова хубав, че ако нямаше такъв месец на земята, заслужаваше си да бъде измислен. Нощем на няколко пъти топли, пролетни дъждове си шепнеха нещо с покривите. На заранта земята добродушно димеше дори през многобройните гъсталаци, а по тревата висяха обеци от роса: сториш втора и на други места пламват мънички оранжевозелени слънца. (Пер. Пенки Къневай)

Máj bul takový zé kdyby svět ono údobí neznal stálo by za to si je vymyslet. Několikrát za noc se střechami laskavě šepotaly vlhké deštiky. Za krásných rán ze země, stoupala vlnitá pára, prodírala se nesčíslnými mladými výhonky, a na stéblích trávy visely přívěsky rosy: stačil krok – a pod nohama se vám všeho rozebralo a rozzářilo, idělahi jste druhý, a ohňostroj se roztančil na jímém místě. (Пер. Ганы Мюлеравай)

3. Прачытайце напісаную лацінкай «Прадмову» да зборніка Францішка Багушэвіча «Дудка беларуская», выдадзенага ў Кракаве ў 1891 г., і вызначце, наколькі адэкватна перадаюцца тут гукавыя асаблівасці беларускай мовы

Bratcy miłyie, dzieci Ziamli-matki majej. Wam afiarujuczy pracu swaju, muszu z wami pahawaryć trochi ab naszaj doli-niadoli, ab naszaj baćkawaj zpradwiecznaj mowie, katoruju my sami, da i nie adny my, a wsie ludzi ciomnyje «mużyckaj» zawuć, a zawietca jana «bielaruskaj».

Нормы беларускай літаратурнай мовы

Беларуская мова існуе ў дзвюх разнавіднасцях — літаратурнай і дыялектнай. **Літаратурная мова** — апрацаваная і нармалізаваная мова, распаўсюджаная на ўсёй тэрыторыі Беларусі. Яна выкарыстоўваецца ў вуснай і пісьмовай формах.

Нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы:

- **арфаэпічныя** — правільнае вымаўленне гукаў і іх спалучэнняў;
- **акцэнталагічныя** — правільная пастаноўка націску;
- **арфаграфічныя** — правільнае напісанне слоў;
- **лексічныя** — правільны выбар слова і дарэчнасць яго прымянення;
- **словаўтваральныя** — правільнае ўтварэнне слоў;
- **марфалагічныя** — правільнае выкарыстанне формаў слоў;
- **сінтаксічныя** — правільная пабудова словазлучэнняў, сказаў, тэкстаў;
- **пунктуацыйныя** — правільная пастаноўка знакаў прыпынку;
- **стылістычныя** — выкарыстанне моўных сродкаў у адпаведнасці з пэўным стылем.

Дыялектная мова — гэта тэрытарыяльна абмежаваная разнавіднасць беларускай мовы, сукупнасць мясцовых гаворак. Гаворка — мова аднаго ці некалькіх населеных пунктаў, якая мае спецыфічныя рысы.

На тэрыторыі Беларусі выдзяляюць два дыялекты: паўночна-ўсходні (Віцебская, большая частка Магілёўскай і паўночныя раёны Мінскай вобласці) і паўднёва-заходні (поўдзень Мінскай вобласці, большая частка Гродзенскай і Гомельскай абласцей, Брэсцкая вобласць). На тэрыторыі паўночна-ўсходняга дыялекту ўжываюцца словы тыпу *ряма, буряк, кріўдна, пеца* «печка», *авеца* «авечка», *дрэміш* і інш., на тэрыторыі паўднёва-заходняга — *хліб, куост* «куст», *гозэро* «возера», *мйаса, расхварэўса, рабіцьмеш, рабіцьму* і інш.

Паміж паўночна-ўсходнім і паўднёва-заходнім дыялектамі вылучаюцца сярэднебеларускія гаворкі, у якіх спалучаюцца рысы абодвух дыялектаў. Сучасная беларуская літаратурная мова сфарміравалася на аснове сярэднебеларускіх гаворак. Нягледзячы на асобныя адрозненні, літаратурная беларуская мова, дыялекты, гаворкі маюць адзіную аснову, што дазваляе лічыць іх формамі нацыянальнай, агульнанароднай мовы.

4. Выпраўце памылкі ў наступных словах. Якія нормы літаратурнай мовы тут парушаюцца? Растлумачце значэнне слоў.

Алюмінівы, дэрманцін, інцындэнт, білютэнь, канстантаваць, кампентэнтны, кампраментаваць, элексір, скурпулёзны, дывідэнт, выкрэсліць, полувер, паштамп, нервоз, эскалатар, грэйфрукт, картэдж, эскорт, флюраграфія.

5. Запішыце па-беларуску. У беларускіх словах пастаўце націск

Вчера, дрова, легко, молоденький, молодость, момент, по-людски, тяжёлый, пятеро, решето, рубль, валенки, восьмая, имя, вскочить, звонят, крапива, спина, одиннадцать, шестьдесят, некоторый, старенький, верба, случай.

Кривичи, электропровод, украинец, каталог, стенография, феерия, газопровод, асимметрия, генезис, эксперт, некролог, бюрократия, апокалипсис, камбала, кета, жалюзи, нефтепровод, окунь, застёжка, бородавка, ольха, усы, документ, доллар, каменный, крапива, лопух, ноздря, феномен, договор, квартал, километр, джентльмен, спидометр.

6. Пакажыце, як вымаўляюцца падкрэсленыя спалучэнні літар у адпаведнасці з беларукамі арфаэпічнымі нормамі

Узор: абзавешся [с'а], гарадскі [цк']

Бяшумны, магчымасць, прывезці, вакзал, спадчына, злічыщ, касьба, экзамен, футбол, сядзь, дождж, лётчык, грамадства, бязверхі, рэдказубы, бяшвовы, медперсанал, мазжачок, павер'е, падцёк.

7. Вызначце памылкі, дапушчаныя ў наступных сказах. Вызначце, якія нормы парушаны

I варыянт

1. На наступны дзень прыходзіць да нас Ганна Аляксееўна і расказала ўсё маім бацькам.

2. Ты можаш не паверыць, можаш смяцца нада мной, але я скажу праўду.
3. Атрымаўшы новае заданне, перад студэнтамі з'явіліся новыя цяжкасці.
4. Мы спадзяемся, што вы больш падрабязней раскажаце пра тое, што здарылася ўчора на стадыёне.
5. Чалавек адказны не толькі за свае ўчынкі, але і за ўсё зло, здзяйсняемае ў свеце.
6. Алена моцна прастудзілася і захварэла запаленнем лёгкіх.

II варыянт

1. Людзі, ідучыя па вуліцы, нічога не заўважалі, акрамя старога, прыціснутага да зямлі гадамі і непагодай дома.
2. У гэтым месцы рака была самая глыбейшая.
3. Разам злучылася ўсё: і фізічная боль, і крыўда, і жаль.
4. Віктар падзякаваў сваіх настаўнікаў і бацькоў, якія дапамаглі яму вывучыцца і стаць на ногі.
5. Я маю знаёмых, размаўляючых толькі на беларускай мове.
6. Аб тым, якія вынікі дае выкарыстанне ўнутраных рэсурсаў прадпрыемства, бачна з ітогаў спаборніцтваў.

III варыянт

1. Прыехаўшы на турбазу, было яшчэ цёмна, толькі пагуляўшы па лесе гадзіны паўтары, стала світаць.
2. Алена захварэла ангінай і таму не змагла выканаць дамашняе заданне.
3. Пад акном раслі самыя найпрыгажэйшыя кветкі.
4. Чалавечае жыццё вельмі складанае і няпростое, чалавек заўсёды імкнецца што-небудзь дасягнуць.
5. Спазніўшыся вучань зайшоў, асцярожна пастукаўшы ў дзверы.
6. Дзяўчынка выйшла на ганак з чорненькай кудлатай сабачкай.

IV варыянт

1. Яна не хацела псаваць настрой бацькам і атрымліваць дрэнныя адзнакі, але гэта здаралася ўсё часцей і часцей.
2. Я проста не ведаю, як аддзячыць вас.
3. Прыходзячы дадому, у Пятра зліпаліся вочы ад стомленасці, і ён адчуваў страшэнную ламоту ва ўсім целе.
4. Цяпер ночы сталі больш карацейшыя.
5. Дырэктар сказаў свайму намесніку пакінуць дакументы ў сабе.
6. Пасля наведвання гасцей мы не далічыліся пяці сот шасцідзiesiąці тысяч рублёў.

V варыянт

1. Каля ракі трава была больш гусцейшая.

2. Прычына незадавальняючага ведання замежных моў у тым, што мы іх вучым пераважна па падручнікам і амаль што не ўжываем у непасрэдных зносінах.

3. Падыходзячы да горада, у Ганны з'явілася думка вярнуцца назад.

4. Імкнучыся к асабістаму дабрабыту, такія людзі не заўважаюць тых, хто побач з імі.

5. Мы падымалісь вельмі рана, каб паспець на першы тралейбус.

6. Тры шчаслівых дні яны правялі разам.

ФАНЕТЫКА, МАРФАЛОГІЯ І АРФАГРАФІЯ

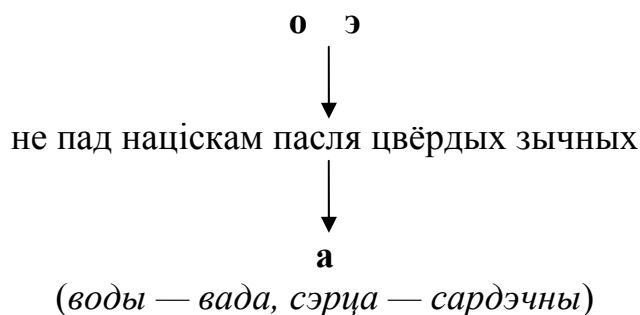
Фанетыка (грэч. *phone* — гук) — гэта раздзел мовазнаўства, у якім вывучаецца гукавая сістэма мовы.

У беларускай мове 6 галосных гукаў ([o], [э], [y], [a], [ы], [i]), якія перадаюцца на пісьме 10 літарамі (о, э, у, а, ы, і, е, ё, ю, я). 39 зычных гукаў беларускай мовы перадаюцца на пісьме 21 літарай.

Фанетычныя асаблівасці беларускай мовы

Праваніс галосных

1. Аканне

У запазычаных словах э не пад націскам захоўваецца: *экіпаж, рэспубліка*.

Не падпарадкоўваюцца аканню словы са спалучэннямі *ро, ло*, якія чаргуюцца з *ры, лы*: *кроў — крываваы, бровы — брыво, глотка — глытаць, блохі — блыха, гром — грымець*.

2. Літары э, е

На канцы запазычаных нязменных слоў, а таксама ўласных імён і геаграфічных назваў пасля зычных, акрамя *л, к*, пішацца э: *купэ, рэзюмэ, кафэ, каратэ, Морзэ, філе, піке*.

Ненаціскныя фіналі *-эль, -эр* у запазычаных словах перадаюцца як *-аль, -ар* (акрамя ўласных імён): *камп'ютар, ордар, альма-матар, але Одэр, Юнітэр*.

3. Яканне

у першым складзе перад націскам у славянскіх і даўно запазычаных словах (лёд — ляднік, сельскі — сяло, свята — святочны)

Літара **я** пішацца ў першым складзе перад націскам у імёнах, прозвішчах і геаграфічных назвах са славянскай лексічнай асновай і ў даўно запазычаных словах з неславянскіх моў: *Бялынічы, Аляксандр, дзяжурства, каляндар, сяржант, Яфім, яфрэйтар*.

Заўсёды захоўваецца **е** ў першым складзе перад націскам пасля заднеязычных *г, к, х*: *герой, Герасім, кераміка, кефір*.

Яканне не праяўляецца ў запазычаных словах (*метровы, семестр, Еўропа*).

Запомніце! *Радыёстанцыя, радыёграма* (першая частка *радыё-*), але *радыебіялогія, радыеактыўнасць, радыяхімія, радыялогія* (словы ўтвораны ад назвы хімічнага элемента *радый*).

Праваніс зычных

1. Дзеканне і цеканне — змяненне зычных [д] і [т] адпаведна на [дз'] і [ц'] пры іх памякчэнні перад галоснымі **е, ё, ю, я, і**, перад **ь**, перад мяккімі [в'], [м'] (*дзень, дзверы, Дзмітрый, цвёрды, цьмяны*).

У словах іншамоўнага паходжання [д] і [т] звычайна не памякчаюцца (*дэмакратыя, дыспут, тэлефон, тыгр*). Аднак перад суфіксамі **-ін-, -ір-, -ёр-, -еец-, -ейск-, -ік-** у іншамоўных словах пішацца **дз, ц** (*арыенцір, гвардзеец, білецік*).

2. ў (нескладовае) пішацца пасля галосных у славянскіх і запазычаных словах (*моўчкі, воўк, аўдыенцыя, раўнд*); пасля злучка ці двукосся, калі папярэдняе слова канчаецца на галосную (*паўночна-ўсходні, часопіс «Полымя» ўтварыўся...*);

у (складовае) пішацца пасля зычных; пасля знакаў прыпынку; у пачатку ўласных назваў; у іншамоўных словах, якія заканчваюцца на **-ум, -ус** (*кансіліум, траус*); у канцы запазычаных слоў (*Ландау, ток-шоу, ноу-хау*).

3. Зацвярдзелыя зычныя. Гукі [ж], [ч], [ш], [р], [дж], [ц] у беларускай мове не маюць адпаведных мяккіх.

Шыпячыя [ж], [ч], [ш] у агульнаўсходнеславянскай мове (IX–XIII стст.) былі толькі мяккія, не мелі адпаведных парных цвёрдых. З XIV стагоддзя ўсе шыпячыя ў беларускай мове зацвярдзелі. У рускай мове зацвярдзенне шыпячых адбылося непаслядоўна: тут [ж] і [ш] — таксама зацвярдзелыя, а [ч] — заўсёды мяккі (параўнайце напісанне і вымаўленне слоў *жизнь, жёлтый, час, чудо*).

4. Падаўжэнне зычных [з], [л], [н], [с], [дз], [ц], [ж], [ч], [ш], калі яны знаходзяцца паміж галоснымі (*падарожжа, жыццё*).

Падаўжэнне зычных не праяўляецца ў словах *лю, Ілья, Ульяна, Касьян*, у іншамойных словах (*акуратны, Ала, перон*). **Выключэнні:** *ванна, манна, Ганна, Жанна, Сюзанна, Мекка, донна, панна, мадонна, саванна* і інш.

!!!Запомніце напісанне наступных запазычаных слоў:

Адэноіды, амнезія, анемія, анестэзія, астэалогія, астэаміэліт, ацэтылсаліцылавы, беладонна, валяр'ян, дыспансёр, дыстыляваны, дэзынфекцыя, ёд, ёдаформ, лейкемія, міэліт, нітрагліцэрына, поліартрыт, поліаміэліт, радыебіялогія, радыеактыўнасць, радыялогія.

8. Прачытайце тэкст і вызначыце правілы напісання падкрэсленых слоў, сфармулюйце правілы іх вымаўлення па-беларуску

Пра красу і сілу нашага слова, пра сваю любоў да яго Адам Міцкевіч гаварыў неаднойчы ў сваіх лекцыях у Калеж дэ Франс. Сучаснікі паэта, у прыватнасці, успамінаюць пра яго любасць да беларускай народнай песні. Пры гэтым ён не быў адзінокі, гэтая любасць здружыла яго не толькі з Янам Чачотам. На Наваградчыне бытуе легенда пра тое, што ў пецябургскіх салонах ён, малады выгнаннік, не толькі здзіўляў сваім талентам імправізацыі, але і спяваў беларускія народныя песні і быў аднойчы ўражаны, калі падпяваць яму пачаў... Кандрат Рылееў. Што ж, і гэта тлумачыцца проста. Ведаюць у нас мястэчка Сталавічы і горад Нясвіж, у гісторыю якіх увайшло і тое, што тут стаяў калісьці са сваёй батарэяй артылерыйскі прапаршчык Рылееў, будучы дзекабрыст, аўтар і ў гэтых мясцінах любімага «Ермака».

9. Запішыце словы па-беларуску, растлумачце правапіс галосных

Зеленаватый, фауна, раунд, Геракл, землянка, пекарня, семёрка, восемсот, девятый, алебастр, Аврора, аукать, десятка, семнадцать, полметра, университет, карантин, восемнадцатый, фрау, ноу-хау, шерстяной, герой, ленивый, авантюра, делегат, баул, конгресс, соус, президиум, эпитет, зелёный, дядька, Берлин, гвардейский, твёрдый, Дефо, индийский, медицина, пенал, трио, сольфеджио, командир.

10. Растлумачце напісанне у і ў

Аўтаномія, шоу, ва ўнісон, паўза, ручка-ўказка, Аўстрыя, аўдыенцыя, кансіліум, тэарыум, Брэсцкая унія, аул, джоўль, кентаўр, па-ўчарашняму, Ландау, ва ўніверсітэце, аўра, лінолеум, поўны, крыўда, каўбой, саўна, радыус, на Украіне, страус, крыкі «ўра», маўр, траур, насілі унты, шоўк.

11. Растлумачце напісанне 0, дз, т, ц

Матэрыял, індзеец, індык, жакецік, чацвёрты, яцвяг, дзверы, тэорыя, дэкан, Дзмітрый, дэманстрацыя, літаратура, эцюд, мундзір, тэхніка, бацвінне, гвардыя, цюль, студэнт, нацюрморт, Дзвіна, білецёр, дыверсія, дыплом, брыгадзір, Тэрэза, Хрысціна.

12. Запішыце па-беларуску

Глицерин, гепатит, драже, ишемия, кофеин, ментол, менингит, пневмония, стрептомицин, тетрациклин, медицина, левомицетин, панкреатит, панкреатин, ремиссия, эритромицин, гидрохлорид, ампициллин, стрептококк, гигиена, термометр, аллерген, грипп, иммунитет, капилляр, стресс, компресс, тонзиллит, аппетит, папиллома.

Праваніс спалучэнняў галосных у запазычаных словах

		Пад націскам	Не пад націскам
ИО	у сярэдзіне слова	ІЁ, ЫЁ <i>аксіёма, патрыёт</i>	ІЯ, ЫЯ <i>біялогія, патрыятычны</i>
	у пачатку слова	ІО <i>іон, Іосіф</i>	ІА <i>іанізацыя, Іашкар-Ала</i>
ЕО		ЕО, ЭО <i>фразеолаг, акардэон</i>	ЕА <i>фразеалогія, Леанід</i>
ЙО		Ё <i>ёд, раён, Нью-Ёрк</i>	Я <i>маянэз, раяніраванне</i>
ИА		ІЯ, ЫЯ <i>авіяцыя, дыяметр, сацыяльны</i>	
ИЕ		ІЕ, ЫЕ <i>гігіена, кліент, абітурыент</i>	
ЙА		пасля галосных і ў пачатку слова — Я : <i>лаяльны, ярус</i> пасля л, с, ц (мяккага), дз і непрыставачных н і з — ЬЯ : <i>мільярд, альянс, мільярдэр</i>	
ЙЕ		Е <i>фае, канвеер</i>	

13. Перакладзіце на беларускую мову (вусна) і растлумачце вымаўленне спалучэнняў галосных

Патриотизм, стадион, аукцион, зодиак, майор, йогурт, биография, виолончель, аудиенция, клиент, диапазон, приоритет, иезуит, вариант, идеолог, гигиена, проект, диаметр, аккордеон, ориентация, майонез, районный, аксиома, лиана, социальный, конвейер, адажио, бастион, акционер, реализм, абитуриент, гениальный, пианист, миллиардер, триллион, неон, лауреат, ажиотаж, ионосфера, иерархия.

14. Запішыце па-беларуску, растлумачце вымаўленне спалучэнняў галосных і значэнні слоў

Альвеола, антибиотики, йод, бронхиальный, бактериологический, микробиология, гемодиализ, диабет, диагноз, диатез, кардиология, кариес, паранойя, пациент, полиомиелит, химиотерапия, аммиак, психиатрия, стационар, сколиоз, флюорография, реакция, рацион, радиационный, диафрагма, физиологический, функциональный, диагностика, ихтиол, кардиограмма, аденоиды, остеомиелит, diazolin, йодоформ.

Праваніс вялікай літары

3 ВЯЛІКАЙ ЛІТАРЫ пішудца імёны, імёны па бацьку, прозвішчы, псеўданімы, мянушкі, назвы кніг, часопісаў, устаноў, геаграфічныя і астранамічныя назвы і інш. (завод «Ударнік», Гомельшчына, Месяц).

3 ВЯЛІКАЙ ЛІТАРЫ пішудца ўсе словы ў складаных найменнях:

1) афіцыйных і неафіцыйных назвах дзяржаў і іх частак (*Рэспубліка Беларусь, Злучаныя Штаты Амерыкі, Далёкі Усход*);

2) назвах найвышэйшых дзяржаўных устаноў і пасадак (*Вярхоўны Савет Рэспублікі Беларусь, Старшыня Савета Міністраў, але: Палата прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь*);

3) назвах некаторых міжнародных арганізацый (*Арганізацыя Аб'яднаных Нацый*).

3 ВЯЛІКАЙ ЛІТАРЫ пішудца першае слова ў складаных найменнях:

1) назвах міністэрстваў, устаноў, прадпрыемстваў, навучальных устаноў (*Міністэрства замежных спраў, Камскі аўтамабільны завод, Акадэмія навук, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт транспарту*);

2) назвах свят (у тым ліку і рэлігійных), знамянальных дат, гістарычных падзей (*Дзень настаўніка, 9 Мая, Дзвятага мая, Сталінградская бітва, Дзень Кастрычніцкай рэвалюцыі, Уваскресенне Хрыстова, Вялікдзень, Рамадан*).

Запомніце! *Дзень Канстытуцыі, Дзень Перамогі, Дзень Незалежнасці Рэспублікі Беларусь, Вялікая Айчынная вайна.*

3) выдзеленых двукоссем назвах узнагарод, назвах газет, часопісаў, літаратурных твораў (*ордэн «Мацярынская слава», газета «Літаратура і мастацтва»*);

4) найменні найвышэйшых бостваў у рэлігійных культах, прыметнікі, утвораныя ад слова *Бог*, асабовыя імёны заснавальнікаў рэлігійных вучэнняў, а таксама біблейскіх асоб (*Усявышні, Святая Тройца, Божая Маці, Алах, Божы храм, Боская міласць, Ісус Хрыстос, Брахма, Святы Павел*);

5) словы або спалучэнні слоў, якія з'яўляюцца афіцыйнымі назвамі асобы па вышэйшых дзяржаўных і рэлігійных пасадах (*Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь, Прэм'ер-міністр Рэспублікі Беларусь*).

3 ВЯЛІКАЙ ЛІТАРЫ пішудца прыметнікі:

1) калі яны абазначаюць прыналежнасць і ўтвораны ад уласных назваў, прозвішчаў пры дапамозе суфіксаў **-аў- (-ав-), -оў- (-ов-), -еў- (-ев-), -ёў- (-ёв-), -ін- (-ын-)** (*Купалава слова, Насцін платок*);

2) адносныя прыметнікі, утвораныя ад імён і прозвішчаў, псеўданімаў, калі такія прыметнікі можна замяніць выразам са словамі **у імя, у гонар, памяці** (*Коласаўская стыпендыя — стыпендыя імя Якуба Коласа, Скарынаўскі ўніверсітэт — універсітэт імя Францыска Скарыны*).

3 МАЛОЙ ЛІТАРЫ пішуцца:

1) прыметнікі, калі яны ўтвораны ад уласных назваў пры дапамозе суфіксаў **-ск-, -аўск-, -оўск-, -еўск-** (*гомельскія камбайны, купалаўскі стыль*);

2) прыметнікі, утвораныя ад асабовых назваў, якія ўжываюцца ў складзе ўстойлівых спалучэнняў з назоўнікамі (фразеалагізмаў) або ў складзе састаўных агульных назваў са значэннем адпаведнай адноснай прыкметы (*ахілесава пята, арыядніна ніць, бальзакаўскі ўзрост, рэнтгенаўскі здымак*);

3) назвы пасада, тытулаў (*міністр, заслужаны дзеяч навукі, народны артыст*);

4) слова *бог* (*гасподзь*) ва ўстойлівых выразях, звязаных з выказваннем розных пачуццяў у прастамоўі, а не са зваротам да Бога паводле рэлігійнай абраднасці і ўяўленняў (*бог яго ведае, дай божа, гасподзь з табой, алах з ім*).

15. Растлумачце паходжанне і значэнне наступных кніжных фразеалагізмаў

Арыядніна ніць, ахілесава пята, гордзіеў вузел, дамоклаў меч, пірава перамога, праметэеў агонь, траянскі конь.

16. Ад уласных назоўнікаў утварыце прыметнікі. Складзіце з імі сказы, каб у адным сказе прыметнік пісаўся з вялікай літары, а ў другім — з малой.
Скарына, Колас, Купала, Мінск, Беларусь, Еўропа, Гомель, Гродна.

17. Спішыце, раскрываючы дужкі. Растлумачце ўжыванне вялікай або малой літары

а) (Г,г)омельскі (Д,д)зяржаўны (М,м)едыцынскі (У,у)ніверсітэт, (Т,т)раянскі (К,к)онь, (Д,д)зень (М,м)едыка, (Н,н)овы (Г,г)од, (Р,р)эч (П,п)аспалітая, (П,п)алярная зорка, (П,п)анчанкава паэтычная спадчына, (К,к)ірыла (Т,т)ураўскі, (С,с)карынавы выданні, (К,к)оласаўская стыпендыя, (Л,л)еанарда (Д,д)а (В,в)інчы, (С,с)вятая (Т,т)ройца, (З,з)еўс, (А,а)рхангел, (А,а)тлантычны акіян, (Б,б)лізкі (У,у)сход, (С,с)авет (М,м)іністраў Рэспублікі Беларусь, (М,м)іжнародны (А,а)лімпійскі (К,к)амітэт, (Г,г)ерой Беларусі, (В,в)ялікае (К,к)няства (Л,л)ітоўскае, (З,з)лучаныя (Ш,ш)таты (А,а)мерыкі;

б) (П,п)олацкае княства, (П,п)аўночны (Л,л)едавіты (А,а)кіян, (Г,г)родзенская (А,а)бласная бібліятэка імя Я.Карскага, (В,в)ялікая (А,а)йчынная (В,в)айна, (С,с)авет (М,м)іністраў, (Б,б)еларуская (С,с)авецкая (Э,э)нцыклапедыя, (М,м)іністэрства (А,а)ховы (З,з)дароўя, 8 (С,с)акавіка, (Б,б)рэсцкі (Д,д)зяржаўны (П,п)едагагічны (У,у)ніверсітэт імя А.С. Пушкіна, (Д,д)зед (М,м)ароз, (М,м)іністр (З,з)амяжных (С,с)праў, (Р,р)энесанс, Растоў-(Н,н)а-(Д,д)оне, Мамін-(С,с)ібірак, (Н,н)ародны паэт, (А,а)кадэмія (Н,н)авук Рэспублікі Беларусь, (К,к)рыж (Е,е)фрасінні (П,п)олацкай;

в) (С,с)імяон (П,п)олацкі, (Л,л)юдвіг (В,в)ан (Б,б)етховен, (У,у)сявышні, (Г,г)ібралтар, (Л,л)епельшчына, (Г,г)омельскія школы, (В,в)алатава, (М,м)ыс (Д,д)обрай (Н,н)адзеі, (Ф,ф)ранкфурт-(Н,н)а-(М,м)айне, (Д,д)зявятая сімфонія Бетховена, (П,п)ершая (С,с)усветная вайна, (В,в)ялікдзень, (К,к)айназойская эра, (н,н)еаліт, (Н,н)обелеўская прэмія, (А,а)хілесава пята, (К,к)оласаўская трылогія, (Д,д)зень (П,п)ерамогі, (В,в)аска (Д,д)а (Г,г)ама, (М,м)агеланаў (П,п)раліў, (М,м)іністэрства (А,а)дукацыі Рэспублікі Беларусь, (Д,д)зень (А,а)ртылерыі, (Б,б)еларускі (Д,д)зяржаўны (У,у)ніверсітэт.

Запомніце расшыфроўку наступных абрэвіятур

ААТ	адкрытае акцыянернае таварыства
АВІР	аддзел віз і рэгістрацыі замежных грамадзян
БелТА	Беларускае тэлеграфнае агенцтва
ГАЗ	Горкаўскі аўтамабільны завод
ДТСААФ	Добраахвотнае таварыства садзейнічання арміі, авіяцыі і флоту
ЗАГС	запіс актаў грамадзянскага стану
ЗіЛ	Маскоўскі аўтамабільны завод імя І. А. Ліхачова
КамАЗ	Камскі аўтамабільны завод
МТЗ	Мінскі трактарны завод
НАТА	Арганізацыя Паўночнаатлантычнага дагавору (NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION)
РАУС	раённы аддзел унутраных спраў
ТАА	таварыства з абмежаванай адказнасцю
ЦСКА	Цэнтральны спартыўны клуб арміі
ЮНЕСКА	Камісія Арганізацыі Аб'яднаных Нацый па пытаннях адукацыі, навукі і культуры (UNITED NATION EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANIZATION)

18. Расшыфруйце абрэвіятуры

Юннат, БелСЭ, ВНУ, СНД, СМІ, ДАІ, МАЗ, ААН, НАН, ЗАТ, БДУ, ГЭС, МВФ, АТС, ГУЛАГ, Інтэрпал, АЭС, БелАЗ;
ВІЧ, ВРВІ, ВРЗ, ДНК, МРТ, ЦНС, СНІД, УГД (рус. УЗИ).

19. Расшыфруйце скарачэнні

в.а., вобл., гг., г.зн., дац., заг., зб., і г.д., і інш., напр., н.ст., н.э. праф., р-н, с., ст., стст., т.зв.

Скланенне прозвішчаў

Прозвішчы скланяюцца наступным чынам:

1. Прозвішчы, якія заканчваюцца на **націскны галосны** (тыпу *Гурко, Сямко, Негру'*) і на **-іх, -ых** (тыпу *Бялых, Сядых*), не скланяюцца (незалежна ад полу іх носьбітаў).

<i>Н.</i>	<i>Гурко Аліна</i>	<i>Сядых Алег</i>
<i>Р.</i>	<i>Гурко Аліны</i>	<i>Сядых Алега</i>
<i>Д.</i>	<i>Гурко Аліне</i>	<i>Сядых Алегу</i>
<i>В.</i>	<i>Гурко Аліну</i>	<i>Сядых Алега</i>
<i>Т.</i>	<i>Гурко Алінай</i>	<i>Сядых Алегам</i>
<i>М.</i>	<i>(аб) Гурко Аліне</i>	<i>Сядых Алегу</i>

2. Прозвішчы, якія заканчваюцца на **зычны** (тыпу *Садовіч, Брэль, Сыч*), не скланяюцца, калі належаць асобам жаночага полу, і скланяюцца як назоўнікі II скланення, калі належаць асобам мужчынскага полу.

<i>Н.</i>	<i>Садовіч ІрынаАдамовіч</i>	<i>СцяпанБрэль Павел</i>
<i>Р.</i>	<i>Садовіч ІрыныАдамовіча</i>	<i>СцяпанаБрэля Паўла</i>
<i>Д.</i>	<i>Садовіч ІрынеАдамовічу</i>	<i>СцяпануБрэлю Паўлу</i>
<i>В.</i>	<i>Садовіч ІрынуАдамовіча</i>	<i>СцяпанаБрэля Паўла</i>
<i>Т.</i>	<i>Садовіч ІрынайАдамовічам</i>	<i>СцяпанамБрэлем Паўлам</i>
<i>М.</i>	<i>(аб) Садовіч Ірыне Адамовічу</i>	<i>СцяпануБрэлю Паўле</i>

3. Прозвішчы, якія заканчваюцца на **-а, -я** ненаціскае і супадаюць з агульнымі назоўнікамі жаночага роду ў беларускай мове (тыпу *Зязюля, Пушча, Песня*), скланяюцца незалежна ад полу носьбітаў, у тым ліку і жаночыя прозвішчы з асновамі на **г, к, х** (напрыклад, *Кніга, Сарока*).

<i>Н.</i>	<i>Кніга Ганна</i>	<i>Зязюля Мікалай</i>	<i>Пушча Алена</i>
<i>Р.</i>	<i>Кнігі Ганны</i>	<i>Зязюлі Мікалая</i>	<i>Пушчы Алены</i>
<i>Д.</i>	<i>Кнізе Ганне</i>	<i>Зязюлі Мікалаю</i>	<i>Пушчы Алене</i>
<i>В.</i>	<i>Кнігу Ганну</i>	<i>Зязюлю Мікалая</i>	<i>Пушчу Алену</i>
<i>Т.</i>	<i>Кнігай Ганнай</i>	<i>Зязюляй Мікалаем</i>	<i>Пушчай Аленай</i>
<i>М.</i>	<i>(аб) Кнізе Ганне</i>	<i>Зязюлі Мікалаю</i>	<i>Пушчы Алене</i>

4. Прозвішчы, якія заканчваюцца на **-еня, -эня, -аня, -уня, -юня** (тыпу *Ахраменя, Хадзюня, Сушчэня, Шабуня*) скланяюцца незалежна ад полу носьбіта па тыпу назоўнікаў жаночага роду з мяккай асновай.

<i>Н.</i>	<i>Ахраменя Ксенія</i>	<i>Шабуня Сямён</i>
<i>Р.</i>	<i>Ахрамені Ксеніі</i>	<i>Шабуні Сямёна</i>
<i>Д.</i>	<i>Ахрамені Ксеніі</i>	<i>Шабуні Сямёну</i>
<i>В.</i>	<i>Ахраменю Ксенію</i>	<i>Шабуню Сямёна</i>
<i>Т.</i>	<i>Ахраменяй Ксеніяй</i>	<i>Шабуняй Сямёнам</i>
<i>М.</i>	<i>(аб) Ахрамені Ксеніі</i>	<i>Шабуні Сямёне</i>

5. Прозвішчы, якія заканчваюцца на **-а, -я** ненаціскае і не супадаюць з агульнымі назоўнікамі жаночага роду ў беларускай мове (тыпу *Карызна, Сабаленка, Нятоля*), не скланяюцца, калі належаць асобам жаночага полу, і скланяюцца, калі належаць асобам мужчынскага полу.

Н.	Сабаленка Яна	Карызна Рыгор
Р.	Сабаленка Яны	Карызны Рыгора
Д.	Сабаленка Яне	Карызну Рыгору
В.	Сабаленка Яну	Карызну Рыгора
Т.	Сабаленка Янай	Карызнам Рыгорам
М.	(аб) Сабаленка Яне	Карызну Рыгору

6. Прозвішчы, якія заканчваюцца на **-а, -я** ненаціскае і супадаюць з агульнымі назоўнікамі жаночага роду ў беларускай мове, але з асновамі на **г, к, х**, скланяюцца па ўзоры слова *бацька* (але толькі тады, калі яны належаць асобам мужчынскага полу).

Н.	Кніга Пётр	Сарока Андрэй
Р.	Кнігі Пятра	Сарокі Андрэя
Д.	Кнігу Пятру	Сароку Андрэю
В.	Кнігу Пятра	Сароку Андрэя
Т.	Кнігам Пятром	Сарокам Андрэем
М.	(аб) Кнігу Пятру	Сароку Андрэю

20. Прачытайце тэкст. Як скланяюцца падкрэсленыя прозвішчы?

У розных народаў розныя шляхі і спосабы ўзнікнення прозвішчаў. Так, у старажытных грэкаў іх зусім не было, няма іх у наш час у насельніцтва Ірландыі. У шматмільённага народа Карэі набор прозвішчаў параўнальна малы, як падлічана, карэйцы абыходзяцца прыкладна 200 прозвішчамі, а самыя распаўсюджаныя ў карэйцаў такія, як *Кім, Цой*.

Пачуўшы або прачытаўшы прозвішча, мы можам у шматлікіх выпадках здагадацца, якой нацыянальнасці яго носьбіт. Так, *Іваноў, Раманаў, Сядых, Зыкаў, Манаенкаў, Федзін, Малінін* і інш. належаць рускім людзям; *Пятрэнка, Каваленка, Казачук, Чарнаштан, Крыванос, Паддубны, Астапчук, Жаўтабрух* – украінцам; *Сакалоўскі, Яндрыхоўскі, Яблонскі, Шыдлоўскі, Кжывань, Герак* — палякам; *Плякайціс, Якубаўскас, Мельнікайтэ, Пакушас, Дайлідас* — літоўцам і г. д. Маюць свае спецыфічныя прозвішчы і беларусы: *Колас, Корань, Альха, Мароз, Сокал, Дрозд, Несцяровіч, Варановіч, Журовіч, Матрунёнак, Кавалёнак, Міхасёнак, Лапцёнак, Лабанок, Заранок, Кібянок, Іваненя, Каваленя, Пратасеня, Гарашэня, Сяліцкі, Быліцкі, Зарэцкі, Лугоўскі, Бароўскі, Іваноўскі, Васілеўскі, Данілеўскі, Савіцкі, Маргун, Шагун, Сукач, Дзярках, Махнач, Калеснік, Канаплянік, Тарас, Бутрым, Лозка, Слёзка, Федарэц, Купрэйчык, Вакульчык, Гаўрыльчык, Протчанка, Кольчанка, Данільчанка, Сільчанка* і інш. (В. Шур).

21. Укажыце, якія з прыведзеных прозвішчаў скланяюцца

Патапенка Марына, Мішчанчук Іван, Далінчук Кацярына, Зязюля Аксана, Шандыба Павел, Траско Алег, Акцябронак Ірына, Выхухаль Анастасія, Блатун Кірыл, Тарасенка Уладзімір, Шаўчэня Валерый, Крайко Паліна, Скідан Галіна, Кірэенка Антон, Скалабан Арцём, Еўдакіменка Юлія.

22. Пастаўце ў родным і месным склонах наступныя прозвішчы і імёны

Бабень Іван, Івашчанка Алена, Карман Аляксандра, Сабаленка Алеся, Дзядзюля Сяргей, Антко Сямён, Рыбалка Галіна, Кацуба Святлана, Белабародзька Алег, Федасеня Ганна, Герасімовіч Пётр, Чурыла Андрэй, Валыненка Анастасія, Вавёрка Аліна, Прыход Наталля, Чапурко Ягор, Сямко Аксана, Астапчук Карына;

Ляўчэня Сцяпан, Сідарэнка Крысціна, Шчупак Лілія, Грыневіч Ірына, Новік Леанід, Сіманенка Фёдар, Рускіх Валерыя, Мігай Вера, Песня Уладзіслаў, Скараход Павел, Адзінец Ларыса, Мятла Лізавета, Бабровіч Арцём, Кісленка Лідзія, Асіпенка Раман, Станько Маргарыта.

23. Да якога тыпу скланення адносіцца Ваша прозвішча? Праскланяйце сваё прозвішча і сваё імя. Што Вы ведаеце пра паходжанне свайго прозвішча?

Увага! Праваніс Ваших імя і прозвішча паглядзіце ў нашпарце.

Скланенне лічэбнікаў

Разрады лічэбнікаў:

➤ паводле значэння выдзяляюць колькасныя (*тры, чатыры*) і парадкавыя (*трэці, чацвёрты*) лічэбнікі;

➤ паводле структуры — простыя (*чатыры*), складаныя (*семдзесят*), састаўныя (*трыста сорок*).

Пры лічэбніках **два, дзве, абодва, абедзве, тры, чатыры** і састаўных лічэбніках, якія заканчваюцца словамі **два, дзве, тры, чатыры**, назоўнікі і прыметнікі ставяцца ў назоўным склоне множнага ліку (*два высокія дубы, трыццаць чатыры сінія сшыткі*). Пры колькасных лічэбніках **ад пяці і далей** назоўнікі і прыметнікі ставяцца ў родным склоне множнага ліку (*пяць агульных сшыткаў*).

Пры скланенні лічэбнікаў **пяцьдзесят, шэсцьдзесят, семдзесят, восемдзесят, дзвесце, трыста, чатырыста, пяцьсот, шэсцьсот, семсот, восемсот, дзевяцьсот** змяняюцца абедзве часткі:

Н.	восемдзесят	дзвесце	дзевяцьсот
Р.	васьмідзесяці	двухсот	дзевяцісот
Д.	васьмідзесяці	двумстам	дзевяцістам
В.	восемдзесят	дзвесце	дзевяцьсот
Т.	васьмюдзесяцю	двумастамі	дзевяціюстамі
М.	(аб) васьмідзесяці	(пры) двухстах	(на) дзевяцістах

Не скланяюцца лічэбнікі **дзевяноста, паўтара (паўтары)**. Пры лічэбніках **паўтара (паўтары)** ва ўсіх склонах, акрамя назоўнага і вінавальнага, назоўнікі ставяцца ў множным ліку адпаведнага склону:

<i>Н.</i>	<i>паўтары тоны</i>	<i>паўтара кілаграма</i>
<i>Р.</i>	<i>паўтары тон</i>	<i>паўтара кілаграмаў</i>
<i>Д.</i>	<i>паўтары тонам</i>	<i>паўтара кілаграмам</i>
<i>В.</i>	<i>паўтары тоны</i>	<i>паўтара кілаграма</i>
<i>Т.</i>	<i>паўтары тонамі</i>	<i>паўтара кілаграмамі</i>
<i>М.</i>	<i>(аб) паўтары тонах</i>	<i>(аб) паўтара кілаграмах</i>

Лічэбнікі **сто і сорак** пры скланенні маюць дзве формы — *сто, сорак* (у назоўным і вінавальным склонах) і *ста, сарака* (у астатніх склонах).

У **састаўных колькасных лічэбніках** скланяюцца ўсе словы:

<i>Н.</i>	<i>трыста пяцьдзясят чатыры</i>
<i>Р.</i>	<i>трохсот пяцідзяці чатырох</i>
<i>Д.</i>	<i>тромстам пяцідзяці чатыром</i>
<i>В.</i>	<i>трыста пяцьдзясят чатыры</i>
<i>Т.</i>	<i>трымастамі пяціюдзяці чатырма</i>
<i>М.</i>	<i>(аб) трохстах пяцідзяці чатырох</i>

У **састаўных парадкавых лічэбніках** скланяецца толькі апошняе слова:

<i>Н.</i>	<i>сто трыццаць першы</i>
<i>Р.</i>	<i>сто трыццаць першага</i>
<i>Д.</i>	<i>сто трыццаць першаму</i>
<i>В.</i>	<i>сто трыццаць першы (ага)</i>
<i>Т.</i>	<i>сто трыццаць першым</i>
<i>М.</i>	<i>(аб) сто трыццаць першым</i>

Парадкавыя лічэбнікі, якія заканчваюцца на **-тысячны, -мільённы, -мільярдны**, пішуцца ў адно слова (*трохсотдваццацітысячны, сямідзяцівасьмідзяцімільярдны*). Калі першая частка падобных слоў запісваецца лічбай, то яны пішуцца праз злучок (*325-тысячны, 78-мільярдны, 120-разрадны, 732-рублёвы*).

24. Перакладзіце на беларускую мову (вусна)

Девять больших клумб, три новых стола, оба автомобиля, две красивые девочки, три целых и пять восьмых, двадцать два зелёных карандаша, пять умных студентов, сто тридцать четыре интересных журнала, две коротких ленты.

25. Праскланяйце (вусна)

93, 458, 940, 2000-ы год, 2014-ы год.

26. Запішыце лічбы словамі

Звыш 17, 189, 377, 214.

Над 7, 11, 45, 492, 1526, 8600033.

Да 84 дадаць 586, да 3074 дадаць 873, ад 718 адняць 17, ад 985 адняць 19.

27. Пастаўце ў давальным і месным склонах

283 студэнты, 569 школьнікаў, 714 падручнікаў, 998 кіламетраў, 2735-ы год, 21-ае стагоддзе, 3000-ы год, 27-ая адзнака.

ЛЕКСІКА І СТЫЛІСТЫКА

Сістэма стыляў беларускай мовы

Стыль (грэчаскае *stylos* «завостраная з аднаго канца палачка, якой пісалі на васковых дошчачках») — гэта сукупнасць прыёмаў адбору і выкарыстання моўных сродкаў у залежнасці ад характару і зместу выказвання.

Выдзяляюць моўныя сродкі міжстылёвыя (нейтральныя), якія ўжываюцца ва ўсіх стылях. Гэта словы для абазначэння паўсядзённых рэалій (*вецер, падлога, бацька* і пад.), дзеянняў і прымет (*сядзець, ехаць, вялікі, далёкі* і пад.), лічбаў (*дзесяць, пяты* і пад.) і г. д.

Стылі падзяляюцца на размоўны і кніжныя (стыль мастацкай літаратуры, публіцыстычны, афіцыйна-дзелавы, навуковы).

Размоўны стиль ужываецца ў бытавых зносінах, а таксама ў неафіцыйных зносінах на вытворчасці, ва ўстановах. Асноўная форма існавання размоўнага стылю — вусная. Яму ўласцівы суб'ектыўнасць, непасрэднасць, выкарыстанне экспрэсіўна-эмацыянальных моўных сродкаў, жэстаў, мімікі.

Стыль мастацкай літаратуры мае сінтэтычны характар: можа спалучаць ў сабе рысы розных стыляў. Ён выконвае спецыфічную функцыю — эстэтычную, якой і падпарадкавана выкарыстанне моўных сродкаў. Вызначальнымі прыметамі стылю мастацкай літаратуры з'яўляюцца вобразнасць, эмацыянальнасць, выкарыстанне сінонімаў.

28. Прачытайце тэкст. Які вывад можна зрабіць?

Калі хочаце, мова — гэта акіян. Можна чэрпаць і наліваць у ёмістасці рознай формы. Адна і тая ж вада прымае форму куба, бутэлькі, амфары, крыштальнага шара і бруднай лужы.

Шмат моў унутры адной мовы, ну, або, скажам мягчэй, шмат моўных сфер. Успомнім некаторыя з іх.

Мова тэхнічнай і дакументальнай інфармацыі. Мова судаводства і пратаколаў. Мова газетнай інфармацыі. Мова вучоных дакладаў, папулярных лекцый, застольных прамоў, справаздачных дакладаў... Мова, якой я пішу заяву аб прадстаўленні мне жылплошчы, і мова, якой я пішу санет.

Недарэчна выглядала б фраза ў інструкцыі: «Прыйшоўшы на сваё цёпленькае месечка і ўсеўшыся на свой замаслены стулічак, вахцёр абавязаны бліснуць вачыма ва ўсе бакі!..»

Гэтак жа сама недарэчна выглядала б фраза ў інтымным лісце: «Ніжэйпададзеным паведамляю грамадзянцы Сідаравай, што вось ужо тыдзень я адчуваю любоўнае тамленне!..» (У. Салаухін)

29. Прачытайце наступныя тэксты, вызначце іх стылі. Абгрунтуйце свой адказ.

1. Прырэчная лугавая імшарына з раскіданымі па ёй бухматымі купкамі лазняку ды грыўкамі зрудзелага бярэзніку дружна зелянела позняю восеньскай атавай. У доле скрозь было мокра, няўходна, мох часам асядаў пад нагамі, і тады з-пад яго цвіркала мутная жыжа. Але мох дужа не правальваўся, дрыгвы тут не было. Гэта цяпер, увосень, імшарына набрыняла вадой і стала падобнаю на балота, а ўлетку, у пару сенакосы, бабы і нават ездзілі на брыках, калі звозілі сена. Пасля дажджоў прырэчнае балота шырока разлілося, заліло імшарыну, якая, бы цеста на дражджах, пачала пухнуць мяккім вільготным мохам. Скураныя пасталы на нагах у чалавека даўно раскіслі ад балотнай вады, анучы наскрозь змакрэлі. Але чалавек не заўважаў таго і між кустоўя ўпарта імкнуўся кудысьці. Наўкола стаяла цішыня, нідзе не было нікога. (В. Быкаў)

2. Першы крок твой і твайго грамадства да святла — Кніга (хай сабе нават і Біблія), пісьменнасць (хай сабе заснаваная на ёй), асвета (хай сабе рэлігійная, паколькі вышэй сваёй эпохі не дужа скокнеш, як і вышэй сваёй галавы).

Кніга. Пісьменнасць. Асвета. Астатняе прыйдзе з часам.

І каб кніга была параўнаўча танная, была для ўсіх. Значыць — друкарскі станок, а праз яго Кніга для ўсіх. Пісьменнасць для ўсіх, Асвета для ўсіх. Бо не можа называцца асвечаным грамадства, дзе асвечаныя адзінкі закрываюць сваімі спінамі святло ад іншых.

Асвечанасць — гэта калі кожнаму ў руку — паходню!

І Францыск Скарына робіць гэта, надрукаваўшы ў 1517–1519 гадах дваццаць тры кнігі Бібліі, у 1522 годзе — «Малую падарожную кніжыцу», у 1525 годзе — «Апостала». (У. Караткевіч)

3. АБ ПРАВІЛАХ БЕЛАРУСКАЙ АРФАГРАФІІ І ПУНКТУАЦЫІ

Закон Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. № 420-З

Прыняты Палатай прадстаўнікоў 24 чэрвеня 2008 года

Адобраны Саветам Рэспублікі 28 чэрвеня 2008 года

Артыкул 1. Зацвердзіць правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі (прыкладаюцца).

Артыкул 2. Дзяржаўныя органы, іншыя арганізацыі, грамадзяне Рэспублікі Беларусь, а таксама замежныя грамадзяне і асобы без грамадзянства, якія пастаянна ці часова знаходзяцца на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь, павінны кіравацца Правіламі беларускай арфаграфіі і пунктуацыі, зацверджанымі гэтым Законом, ва ўсіх сферах і выпадках выкарыстання пісьмовай беларускай мовы.

4. Своеасаблівае месца ў групе батанічнай лексікі займаюць назвы раслін. Лексікаграфічныя працы шырока фіксуюць словы гэтай тэматычнай групы. Шматлікія найменні вызначаюцца разнастайнасцю і неадназначнасцю, таму што ў розных гаворках адны і тыя ж расліны называюцца па-рознаму, што, безумоўна, стварае пэўныя цяжкасці ў працэсе ўдасканалення батанічнай навуковай тэрміналогіі. Але без уліку рэгіянальнага матэрыялу сваямоўная навуковая батанічная лексіка не будзе адпавядаць аднаму з патрабаванняў, якія прадугледжаны Міжнародным кодэксам батанічнай наменклатуры: кодэкс патрабуе ад батанічнага тэрміна пэўнай матываванасці. (*В. П. Маісеенка*)

30. *Растлумачце значэнне фразеалагізмаў і вызначце стылістычна нейтральныя, гутарковыя і кніжнага характару*

Замарыць чарвяка, абы дзень да вечара, пацалаваць замок, калос на гліняных нагах, гады ў рады, каліф на час, зялёная вуліца, набірацца розуму, адбою няма, адзін чорт маляваў, узяць за горла, блізкі свет, камень спатыкнення, як сонная муха, дуба даць, адамаў яблык, яблык разладу.

31. *Запоўніце табліцу*

Стылі	Сферы выкарыстання	Мэты зносін	Моўныя сродкі
Афіцыйна-дзелавы			
Публіцыстычны			
Навуковы			

Сферы выкарыстання: канцылярская, навуковая, палітычная, вучэбная, юрыдычная, грамадская.

Мэты зносін: пабуджаць, паведамляць, уздзеінічаць.

Моўныя сродкі: ацэначная лексіка, аргументаванасць, канцылярскія штампы, стандартызацыя, тэрміналагічная лексіка, грамадска-палітычная лексіка, рытарычныя пытанні, аб'ектыўнасць выкладу, стабільнасць.

Афіцыйна-дзелавы стыль

Афіцыйна-дзелавы стыль абслугоўвае адміністрацыйную, прававую, палітычную дзейнасць чалавека, рэалізуецца ў дзяржаўных дакументах, інструкцыях, распараджэннях, актах, дагаворах, даверанасцях, пратаколах, аб'явах, заявах, дыпламатычных дакументах і інш.

Афіцыйна-дзелавы стыль выдзяляецца сярод іншых сваёй стабільнасцю, традыцыйнасцю, лаканічнасцю. Гэта праяўляецца ў шырокім выкарыстанні стандартных фармулёвак, штампаў (у адпаведнасці з дасягнутай дамоўленасцю, за справядачны перыяд), у імкненні да аднатыпных спосабаў выражэння думкі ў аднатыпных сітуацыях. Дакладнасць афіцыйна-дзелавога стылю забяспечваецца ўжываннем спецыяльных тэрмінаў (*невыхананне, вышэйпададзены, ніжэйпадпісаны*), адсутнасцю экспрэсіўна-эмацыянальных элементаў.

Асаблівасці ўжывання моўных сродкаў:

- частыя паўторы слоў;
- ужыванне інфінітываў (*Грамадзяне Рэспублікі Беларусь ... абавязаны: берагчы і ахоўваць прыроду, рацыянальна выкарыстоўваць яе багацці...*);
- пашырана іменная лексіка, у прыватнасці, назоўнікі на *-не*, утвораныя ад дзеясловаў (*знаходжанне, пашырэнне, прыцягненне*);
- замест дзеясловаў ужываюцца дзеяслоўна-іменныя словазлучэнні (*замест дапамагчы — аказаць дапамогу, адрамантаваць — выканаць рамонт*);
- ужываюцца прыназоўнікі, утвораныя ад назоўнікаў (*з мэтай, у сувязі, у выніку, па прычыне, у адпаведнасці*).

Вялікую ролю ў афіцыйных дакументах адыгрывае іх афармленне, так званыя рэквізіты (пастаянныя элементы): найменне, аўтар дакумента, дата і подпіс аўтара і інш.

Віды дакументаў:

Акт — дакумент, які складаецца некалькімі асобамі і пацвярджае ўстаноўлены факт, падзею, дзеянне.

Акт

*по выніках даацэнкі малакаштоўных прадметаў
на 01.10.2003 г.*

Камісія ў складзе старшыні Сіманенка Л. І., членаў камісіі Пятрова М. І., Макаравай Г. В., якая дзейнічае на падставе распараджэння ад 30.09.2003 г. № 1, правяла даацэнку малакаштоўных прадметаў (МП) і ўстанавіла наступнае.

Вынікі даацэнкі МП: кошт МП да даацэнкі — 27972,75 руб.; кошт пасля даацэнкі — 1096328 руб.; сума даацэнкі — 1068355,25 руб.

Да дадзенага акта дадаецца ведамасць даацэнкі.

Старшыня камісіі

Члены камісіі:

Сіманенка Л. І.

Пятроў М. І.

Макарава Г. В.

Аўтабіяграфія пішацца ад першай асобы, у ёй паведамляюцца год і месца нараджэння, прафесія бацькоў, гады, месца вучобы, адзначаецца працоўная і грамадская дзейнасць, сямейнае становішча.

АЎТАБІЯГРАФІЯ

Я, Піліпенка Віктар Сямёнавіч, нарадзіўся 11 студзеня 1970 года ў горадзе Рэчыца Гомельскай вобласці. Мой бацька, Піліпенка Сямён Міхайлавіч, працуе шафёрам у СПМК-2 г. Рэчыца, маці, Піліпенка Галіна Сяргееўна, — тэрапеўтам у Рэчыцкай раённай паліклініцы.

У 1977 годзе пайшоў у Рэчыцкую сярэднюю школу № 3. У 1988 годзе паступіў у Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны на матэматычны факультэт, які скончыў з адзнакай у 1993 годзе. Атрымаў накіраванне на працу ў сярэднюю школу № 32 г. Гомеля.

У 1993 годзе быў прызваны ў армію.

Пасля дэмабілізацыі ў 1994 годзе вярнуўся на ранейшае месца працы.

9 лютага 2000 г.

Піліпенка

Калі афіцыйна звяртаюцца да службовай асобы, ва ўстанову, грамадскую арганізацыю, пішуць **заяву**. У гэтым дакуменце звычайна просяць прыняць на вучобу, у члены арганізацыі, на работу, просяць вырашыць якое-небудзь пытанне.

Рэктару

УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Ф. Скарыны» праф. М.В. Селькіну
студэнта эканамічнага факультэта (гр. Э-32)
Трушко Сяргея Іванавіча

Заява

Прашу Вашага дазволу на перавод з эканамічнага факультэта дзённай формы на завочную форму навучання па гэтай жа спецыяльнасці ў сувязі з сямейнымі абставінамі.

10 чэрвеня 2003 г.

Трушко

Праатакол — дакумент, які фіксуе ход абмеркавання пытанняў і прыняцце пастановаў на сходах, нарадах, канферэнцыях, пасяджэннях.

Прадакол № 2
сходу першаснай прафсаюзнай арганізацыі
Гомельскага абласнога ўпраўлення статыстыкі

8 снежня 2003 г.

г. Гомель

Старшыня — Пятроў М. І.

Прысутнічалі:

Кротаў І. Р., Макарава Т. В., Сіманенка Л. І.

Павестка дня

1. Аб мерапрыемствах да Каляд і Новага года.

1. **Слухалі:** Пятрова М.І. У сувязі з наступаючымі святамі Каляд і Новага года выдзеліць сродкі для набыцця сувеніраў работнікам ўпраўлення статыстыкі, якія з'яўляюцца членамі прафсаюза.

Пастанавілі: для набыцця сувеніраў работнікам ўпраўлення статыстыкі, якія з'яўляюцца членамі прафсаюза, да Каляд і Новага года выдзеліць 745,0 тысяч рублёў.

Старшыня прафкома

Пятроў М. І.

Казначэй

Сілівончык С. С.

Распіска — дакумент, у якім сцвярджаецца, што ва ўстанове або ад прыватнай асобы атрыманы матэрыяльныя каштоўнасці (рэчы, дакументы, грошы).

Распіска

Я, Прыходзька Валянціна Іванаўна, студэнтка І курса фізіка-матэматычнага факультэта Белдзяржуніверсітэта, атрымала ад выкладчыка кафедры фізічнага выхавання Канапелькі Пятра Іванавіча 20 (дваццаць) пар лыжаў з чаравікамі.

Абавязваюся вярнуць лыжы да 12 лютага 1998 г.

25 студзеня 1998 г.

Прыходзька

32. Знайдзіце рысы афіцыйна-дзелавога стылю ў дадзеным тэксце

**Аб рэгламентацыі смехавытворчасці
і ўпарадкаванні смехаспажывання**

1.1. Смех — гэта наш неад'емны набытак. Смех — назоўнік. Пагэтаму берагчы і прымнажаць яго — абавязак кожнага сумленнага грамадзяніна, незалежна ад наяўнасці ў яго пачуцця гумару. Кожны грамадзянін, які дасягнуў смехаваспелага ўзросту, мае права смяцца. Гэта права

замацоўваецца за ім пажыццёва, пагалоўна, па месцы жыхарства, месцы пад сонцам, другіх сідзячых, стаячых і іншых месцах, незалежна ад полаўзроставай прыналежнасці, сацыяльных прымет і жадання.

1.2. Практычнае ажыццяўленне гэтага права знаходзіць адлюстраванне ў шэрагу палажэнняў, прадугледжаных для смеху.

1.3. Час для публікацыі п. 3 яшчэ не настаў.

1.4. За арганізацыю, ажыццяўленне, распаўсюджанне смеху нясуць адказнасць ведамствы і арганізацыі, якія па ўзгадненні з мясцовымі органамі ўлады сумесна намячаюць яго аб'екты, колькасць, характар, час і месца ажыццяўлення. Для чаго, не пазней чым за 15 дзён да моманту намечанага смеху, неабходна звярнуцца з пісьмовай заявай у адпаведныя органы, якія надзелены правам забараніць або не дазволіць правядзенне несанкцыянаванага смеху.

1.5. Устаноўце разумныя нормы спажывання смеху, пералік асноўных яго відаў, дазволёных на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь у залежнасці ад артыкулаў УК, бюджэту, сур'ёзнасці моманту і перамены ветру...

33. Замяніце: а) словы і словазлучэнні, якія маюць афарбоўку афіцыйна-справавога стылю, нейтральнымі сінонімамі:

вышэйпададзенае, прадставіць жылплошчу, аддаць распараджэнне, пражываць;

б) нейтральныя словы і выразы такімі, якія маюць афарбоўку афіцыйна-справавога стылю:

падзякаваць, паведаміць, з-за хваробы, працаваць, далі творчы адпачынак, удзельнічаў.

34. Напішыце тлумачальную запіску (прычына — спазненне на заняткі).

Узор:

Дэкану факультэта
эканомікі і кіравання
дац. Т. У. Емельянавай

Тлумачальная запіска

Я, Несцяровіч Іван Пятровіч, студэнт I курса гр. Э-12, 29 снежня 1999 года спазніўся на першую пару заняткаў у сувязі з затрымкай руху цягніка па маршруце Кіеў – Мінск на 1 гадзіну.

29.12.1999 г.

Несцяровіч

35. Напішыце заяву на імя дэкана вашага факультэта з просьбай дазволіць датэрмінова здаць экзамены, перавесці на індывідуальны графік работы. Прычыну прыдумайце самі.

36. Напішыце распіску на атрыманне грошай ад прыватнай асобы.

37. Напішыце аўтабіяграфію. Усе лічбы запісвайце словамі.

Публіцыстычны стыль

Публіцыстычны стыль выкарыстоўваецца ў грамадска-палітычнай сферы зносін людзей. Ён рэалізуецца ў сродках масавай інфармацыі, аратарскіх выступленнях.

Публіцыстычны стыль выконвае дзве асноўныя функцыі — паведамлення (інфарматыўная функцыя) і ўздзеяння (экспрэсіўная функцыя). На першы план можа выступаць функцыя паведамлення:

«Беларусь — за здаровы лад жыцця», — так называецца Рэспубліканская інфармацыйная акцыя, пачатак якой пакладзе 1-я Міжнародная спецыялізаваная выстаўка «Тыдзень моды на здароўе», дзе наведвальнікі змогуць азнаёміцца з таварамі і паслугамі здоровага ладу жыцця. Як паведамлялася на прэс-канферэнцыі Міністэрства інфармацыі, выстаўка пройдзе ў Мінску з 3 па 8 лютага 2004 года ў выставачным павільёне НВЦ «БелЭкспа».

Будуць прадстаўлены Цэнтр прафілактыкі СНІДа, венералагічныя і наркалагічныя дыспансеры, вытворцы аздараўленчых прадуктаў харчавання, турыстычныя кампаніі, таварыствы паляўнічых і рыбалоў. (Аргументы і факты, студзень 2004 г.)

У прыведзеным артыкуле аўтар не выказвае сваіх адносін да таго, пра што ён піша. Падобныя прыклады публіцыстычнага стылю прадстаўлены ў выпусках навін па тэлебачанні, у жанры хронікальнай нататкі. У гэтай разнавіднасці публіцыстыкі выпрацавана своеасаблівая фразеалогія, якая дазваляе дакладна і сцісла перадаваць інфармацыю (мірнае наступленне, скарачэнне ўзбраенняў, пакет прапаноў, ратыфікацыя дагавору).

Больш яскрава прыметы публіцыстычнага стылю праяўляюцца ў тых выпадках, калі на першы план вылучаецца функцыя ўздзеяння. Мэта аўтара тут — не толькі паведаміць, але і сфарміраваць пэўны пункт погляду на праблему, прымусіць чытача (гледача, слухача) актыўна дзейнічаць, не толькі «браць на заветку», але і «браць на ўзбраенне» інфармацыю. Для гэтага выкарыстоўваюцца розныя сродкі:

➤ ацэнчаная лексіка: параўн. з аднаго боку *аратар, мітынг*, а з другога — *дэмагог, зборышча*;

➤ заклікі, загадныя формы дзеясловаў (*Людзі планеты, уставайце, смела ідзіце наперад! Сцвярджайце сацыяльную справядлівасць*);

➤ пытанні, у тым ліку рытарычныя:

... А вы кажаце: давайце ўсё толькі па слоўніку!

Памятаю, калісьці светлай памяці Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі расказваў мне, як на пасяджэнні тэрміналагічнай камісіі быў вызначаны

род назоўніка «дзякуй». Па ўсіх параметрах яго трэба было аднесці да мужчынскага (нулявы канчатак), але ж спраецывалі на рускае «спасибо» і атрымалася дзякуй — яно!

Дык як правільна будзе сказаць: вялікае дзякуй ці вялікі дзякуй? Ісці тут за слоўнікам пята ў пяту ці можна трошкі збочыць? (М. Макарэвіч. Чырвоная змена, 21 лютага 2004 года).

Надзвычай выразна выяўляюцца стылёвыя рысы ў загалоўках артыкулаў. Для ўзмацнення экспрэсіі тут ўжываюцца клічныя, пыталыныя сказы («Хто куды і за колькі?», «Атыпова!»), размоўныя, нават прастамоўныя элементы («Ваенгандлю — каюк?», «Расію спрабавалі грабануць», «Няхай паржсуць»), часта абыгрываюцца ўстойлівыя словазлучэнні, фразеалагізмы («На пólку прыбыло», «Будзь перападгатовы», «Дамба спатыкнення»).

38. *Растлумачце значэнне наступных перыфраз, характэрных для публіцыстычнага стылю. На аснове чаго створаны такія перыфразы?*

Чорнае золата, стальная птушка, зялёнае багацце, каралева спорту, цар пушчы, другі хлеб, блакітнае паліва, цар звяроў.

39. *Вывізначце, да якога стылю — афіцыйна-дзелавога ці публіцыстычнага – належаць наступныя словы і якія з прыведзеных слоў маюць станоўчую ці адмоўную эмацыянальную афарбоўку*

Адказчык, перабудова, апазіцыя, невыкананне, заканадаўства, альтэрнатыва, міласэрнасць, мяшчанскі, ваяж, расізм, вышэйпаказаны, спагнаць, здзяйсненні, падацель, абскардзіць, выканаўчы, самаахвярнасць, імпульс, сабатаж.

Падрыхтоўка да публічнага выступлення

Поспех публічнага выступлення, яго эфектыўнасць у многім залежаць ад прадуманай, глыбокай папярэдняй падрыхтоўкі.

Важным этапам падрыхтоўкі з’яўляецца выбар тэмы і асэнсаванне мэты выступлення.

Тэма (грэч. *thema* «тэма, прадмет») — прадмет выступлення, які аб’ядноўвае пэўнае кола пытанняў і праблем. Тэма павінна адлюстроўваць змест выступлення, быць актуальнай, выкліканай патрэбамі жыцця, цікавай для слухачоў, ясна, дакладна і, па магчымасці, сцісла сфармуляванай.

Пры папярэдняй падрыхтоўцы да выступлення важна дакладна ўсведамляць яго *мэту*: растлумачыць што-небудзь, апісаць, проста расказаць або прымусіць слухачоў змяніць сваё меркаванне. Карысна перад пачаткам падрыхтоўкі пісьмова аформіць, запісаць мэту выступлення.

Для раскрыцця выбранай тэмы інфармацыя (сабраны матэрыял) павінна быць дастатковай, канкрэтнай, прадметнай, упарадкаванай, сістэматызаванай і адпавядаць патрабаванням слухачоў.

Поспех аратара у многім залежыць ад уважлівага вывучэння ім *вобраза аўдыторыі*. Таму пры падрыхтоўцы рэкамендуецца ацаніць сітуацыю зносін: вызначыць склад слухачоў, іх узрост, ступень падрыхтаванасці, колькасць, настрой. Перад выступленнем мэтазгодна папярэдне азнаёміцца з памяшканнем, у якім адбудзецца выступленне: вызначыць яго плошчу, ступень асвятлення, асаблівасці акустыкі.

Важным этапам падрыхтоўкі да выступлення з'яўляецца *псіхалагічная падрыхтоўка*.

Запомніце!

- Пачуцця страху перад аўдыторыяй, адчування няўпэўненасці можна пазбегнуць, калі грунтоўна рыхтавацца да выступлення.

- Неабходна часцей выступаць, набіраць вопыт, паколькі лепшы сродак супраць збянтэжанасці і страху — частая практыка публічных выступленняў.

- У час выступлення важна сканцэнтраваць увагу на яго змесце, не спяшацца, рабіць паўзы і энергічна вымаўляць фразы.

- Калі ў працэсе выступлення адбыўся збой, не зацыклівайцеся на гэтым, паўтарыце іншымі словамі толькі што сказанае, каб успомніць наступнае. Калі забыталіся, можна пачаць фразу спачатку або перайсці да новага пытання, а пасля, успомніўшы, вярнуцца і дапоўніць сказанае.

Навуковы стыль

Сфера навукі, тэхнікі, вытворчасці патрабуе своеасаблівых сродкаў выражэння думкі, якія і знайшлі адлюстраванне ў навуковым стылі. Навуковы стыль рэалізуецца ў манаграфіях, навуковых артыкулах, рэфератах, лекцыях, навуковых дакладах і пад. і існуе пераважна ў пісьмовай форме.

Характэрныя стылёвыя рысы: сэнсавая дакладнасць (адназначнасць выражэння думкі), інфарматыўная насычанасць, аб'ектыўнасць выкладу, бязвобразнасць, лагічнасць.

Марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці навуковага стылю:

- пераважае іменная лексіка ў параўнанні з дзеяслоўнай;
- часта ўжываюцца адцягненыя, абстрактныя назоўнікі на *-не, -цыя, -цце* (*паняцце, градацыя, растварэнне*); назоўнікі, утвораныя ад дзеясловаў (*абмежаванне, пашырэнне*);

- назоўнікі часта выкарыстоўваюцца ў родным склоне (*тэмпература плаўлення, знак кангрэўтнасці*);

- пашыраны дзеясловы ў форме цяперашняга часу, якія абазначаюць пазачасовае дзеянне (*Вуглярод уваходзіць у склад вуглякіслага газу. Атамы рухаюцца*);

- замест дзеясловаў часта ўжываюцца дзеяслоўна-іменныя словазлучэнні (*знаходзяць прымяненне, аказваюць уздзеянне, уступаюць ва ўзаемадзеянне*);

➤ пашыраны прыназоўнікі, прыназоўнікавыя спалучэнні, злучнікі, утвораныя ад назоўнікаў (*пры дапамозе, у якасці, у адносінах, у залежнасці ад, у сувязі з*);

➤ сказы вельмі часта ўскладняюцца аднароднымі членамі, дзеепрыслоўнымі і дзеепрыметнымі зваротамі, удакладняльнымі членамі сказа, пабочнымі словамі і г. д.

Шчытападобны храсток, самы буйны храсток гартані, складаецца з дзвюх чатырохвугольных пласцінак, злучаных пад вуглом у прэдняй частцы гартані. Вугал злучэння пласцінак у жанчын складае прыкладна 120 °, у мужчын — 90 °. У мужчын гэты вугал вельмі выступае наперад, утвараючы выступ гартані — «адамаў яблык».

Значную частку лексікі тэкстаў навуковага стылю складаюць словы агульнанавуковага выкарыстання, якія ўжываюцца ў навуковых працах самых розных галін ведаў, напрыклад, *аналіз, сінтэз, працэс, мадэль, сістэма, тэорыя, эксперымент, абумовіць, абгрунтаваць* і інш. Заўважым, што сярод слоў гэтай групы шмат іншамоўных і інтэрнацыянальных, паколькі гэта пераважна словы лацінскага ці грэчаскага паходжання.

Тэрміналагічная лексіка

Тэрмін — гэта спецыяльнае слова ці спалучэнне слоў, створанае для дакладнага выражэння спецыяльных паняццяў і абазначэння спецыяльных прадметаў.

Тэрміны ствараюцца як найменні паняццяў, звязаных з вузкай галіной навукі або тэхнікі і прызначаных служыць сродкам зносін прафесіяналаў. Тэрміны характарызуюцца ўнармаванасцю, сістэматызаванасцю і павінны дакладна і лаканічна адлюстроўваць спецыяльныя паняцці, прадметы.

Ад тэрмінаў неабходна адрозніваць *прафесіяналізмы*, якія таксама ўваходзяць у склад спецыяльнай лексікі. Прафесіяналізмы з'яўляюцца паўафіцыйнымі словамі, выкарыстоўваюцца пераважна ў гутарковым стылі вузкім колам спецыялістаў і характарызуюцца наяўнасцю экспрэсіўна-эмацыянальных элементаў. Напрыклад, у асяроддзі медыкаў бытуюць наступныя прафесіяналізмы: *кубік* «адзінка вымярэння вадкіх лекавых формаў», *палачкі* «палачкаядзерныя лейкацыты ў крыві», *кукушка* «прамыванне поласці рота метадам перамяшчэння» (хворы пад час працэдуры тэарэтычна павінны гаварыць «*ку-ку*», каб не захлынуцца), *дзяцінства* «дзіцячае аддзяленне бальніцы», у нейрахірургаў *чэрапнікі* — гэта «хворыя з чэрапа-мазгавой траўмай».

Тэрміны ўтвараюцца заўсёды свядома, па меры ўсведамлення іх неабходнасці. Гэта пацвярджаецца тым, што многія тэрміны маюць аўтарства, вядомы імёны іх стваральнікаў. Словы ж, якія належаць да нетэрміналагічнай лексікі, узнікаюць, як правіла, стыхійна, у працэсе зносін.

Спецыфіка тэрмінаў:

➤ *Дакладнасць.*

Яна патрабуе, каб аднаму знаку ў тэрмінасістэме адпавядала адно азначаемае, таму навука і тэхніка пазбягаюць мнагазначнасці ў тэрміналогіі. Тэрмін можа мець некалькі значэнняў, але яны, часцей за ўсё, належаць да розных тэрмінасістэм: *лакуна* — медыцынскае «пустка паміж органамі», лінгвістычнае «прапушчанае месца ў тэксце»; *інтэрферэнцыя* — медыцынскае «з'ява пры заражэнні арганізма рознымі вірусамі, калі пад уздзеяннем адных з іх клеткі арганізма выпрацоўваюць інтэрферон, што падаўляе развіццё іншых вірусаў»; лінгвістычнае «ўзаемапранікненне моўных элементаў у выніку кантактавання моў».

Часам некалькі значэнняў развіваецца ў тэрміна і ўнутры адной тэрміналагічнай сістэмы. Тут значнае месца займае метанімічны тып сувязі, калі значэнні аб'ядноўваюцца на аснове асацыяцый па сумежнасці ў прасторы і часе: *гіпертанія* «павышэнне крывянога ціску; хвароба, якая выражаецца ў павышэнні крывянога ціску ў артэрыяльных сасудах»; *акушэрства* «раздзел медыцыны, які вывучае пытанні цяжарнасці, родаў і г. д.; аказанне практычнай медыцынскай дапамогі пры родах». Тэрміны часта ўтвараюцца ў выніку метафарычнага пераасэнсавання агульнаўжывальных слоў: *атака* «імклівы напад войск на пазіцыі праціўніка; рэзкае абвастрэнне хваробы»; *шыйка* сцягна, *шыйка* жоўцевага пузыра, *корань* зуба.

➤ *Адсутнасць экспрэсіўнасці, эмацыянальнасці.*

У асобных выпадках стварэнне тэрмінаў звязана з вобразнымі асацыяцыямі. Напрыклад, *найўнымі кілерамі* і *натуральнымі кілерамі* называюць клеткі, якія ўдзельнічаюць у абаронных рэакцыях арганізма, а *смяротным пацалункам* — разбурэнне *натуральнымі кілерамі* чужародных клетак. Пад час функцыянавання падобных слоў у якасці тэрмінаў іх вобразнасць страчваецца.

➤ *Сістэмнасць.*

Тэрміны існуюць як узаемазалежныя элементы пэўнай тэрміналагічнай сістэмы. Яны могуць уступаць паміж сабой у сінанімічныя, антанімічныя адносіны (*вашывасць* — *педыкулёз*, *мікрацэфал* — *макрацэфал*, *блізарукасць* — *дальназоркасць*), прычым значная колькасць сінанімічных пар утвараецца з уласнабеларускага і запазычанага адпаведнікаў (*крываўка* — *дызентэрыя*, *заражэнне* — *інфекцыя*, *прастрэл* — *люмбага*).

Паводле будовы тэрміны ўяўляюць сабой словы або словазлучэнні. У якасці слоў-тэрмінаў выкарыстоўваюцца толькі назоўнікі, прыметнікі (*абартыўны*, *дыяфрагмальны*, *міжмышачны*), дзеясловы (*анатаміраваць*, *інерваваць*, *перкутаваць*) і прыслоўі (*унутрывенна*, *унутрымышачна*).

Тэрміны ўтвараюцца шляхам запазычання з іншых моў (у медыцынскай тэрміналогіі гэта, у асноўным, грэка-лацінскія запазычанні), пераасэнсавання значэння слоў (*шыйка* сцягна, *найўныя кілеры*), пры

дапамозе ўласных словаўтваральных сродкаў (*адчувальнасць, цяжарнасць, запаленне*). Значная частка беларускіх тэрмінаў ўтвараецца шляхам калькавання рускіх тэрмінаў: *міжсценне, пераддзвер’е, перадплечча, прываротнік*.

Асноўныя накірункі развіцця і ўдасканалення тэрміналогіі ўключаюць, па-першае, імкненне да сэнсавай дыферэнцыяцыі, размежавання сінанімічных тэрмінаў, і па-другое, фарміраванне інтэрнацыянальнага пласта навуковых тэрмінаў. Апошняе звязана з агульнымі працэсамі інтэрнацыяналізацыі, уніфікацыі навуковых даследаванняў.

З мэтай распрацоўкі тэрмінаў, зразумелых для спецыялістаў адной галіны навукі ў розных краінах, створана Міжнародная арганізацыя па ўніфікацыі тэрміналагічных неалагізмаў (МАУТН), каардынацыйны цэнтр якой працуе ў Варшаве пры падтрымцы ЮНЕСКА.

Асаблівасці ўжывання дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў

Дзеепрыметнік — неспрагальная форма дзеяслова, у якой спалучаюцца рысы дзеяслова (час, трыванне) і прыметніка (род, лік, склон) (*пасеянае жыта, памаладзеўшыя твары*). У беларускай мове найбольш ужывальныя дзеепрыметнікі залежнага і незалежнага станаў прошлага часу з суф. **-ен-, -ан-, -ян-, -т-, -л-** (*абліты, засеяны, пасівелы*). Маюць абмежаванае ўжыванне дзеепрыметнікі прошлага часу з суяіксамі **-ўшы-, -шы-** (з-за іх фармальнага супадзення з дзеепрыслоўямі): *пазелянеўшы, пасівеўшы* (лепш *пазелянелы, пасівелы*), а таксама дзеепрыметнікі цяперашняга часу (*рашаючы, трапяткія*).

Заўвага! Дзеепрыметнікі цяперашняга часу дапушчальна ўжываць ў тэкстах навуковага і публіцыстычнага стыляў.

Зусім неўласцівы для беларускай мовы зваротныя дзеепрыметнікі (*проснувшийся ребёнок — дзіця, якое прачнулася*).

Дзеепрыслоўе — нязменная форма дзеяслова, якая мае марфалагічныя рысы дзеяслова і прыслоўя і абазначае дадатковае дзеянне пры дзеяслове-выказніку. Суфіксы дзеепрыслоўяў: **-учы-, -ючы-, -ачы-, -ячы-, -ўшы-, -шы-**. (*Ён пачынае гаварыць, спяшаючыся, гучна. Не дабіўшыся ніякіх вынікаў, Мікалай вырашыў больш нічога не рабіць*).

!!! Калі сказ для перакладу ўтрымлівае дзеепрыметнікі і дзеепрыслоўі, яго трэба адразу поўнаасцю перавесці і толькі потым запісваць.

40. *Прачытайце сказы на рускай мове і іх пераклад на беларускую. Адзначце, якімі сродкамі перадаецца значэнне рускіх дзеепрыметнікаў.*

Стон густых голосов, изредка перебиваемый задыхающейся, крикливой речью, стоял в воздухе, и стон этот долетал, как звук шумящего моря, до окошек барыни, которая испытывала при этом нервическое беспокойство, возбуждаемое сильной грозой. (*Л.Н. Толстой*) — Стогн густых

галасоў, што зрэдку перабіваўся задыханаю, крыкліваю гаворкай, стаяў у паветры, і стогн гэты далятаў, як гук шумнага мора, да вокнаў пані, якая адчувала пры гэтым нервічны неспакой, падобны да пачуцця, што ўзбуджаецца моцнай навальніцай.

Батальон был уже сажён двести впереди нас и казался какою-то чёрной сплошной колеблющейся массой. (*Л.Н. Толстой*) — Батальён быў ужо сажняў на дзвесце наперадзе нас і здаваўся нейкай чорнай суцэльнай хісткай масай.

Со всех сторон, кажется, слышите различные звуки пуль — жужжащие, как пчела, свистящие, быстрые или визжащие, как струна... (*Л. Н. Толстой*) — З усіх бакоў, здаецца, чуецца разнастайныя гукі куль, — якія гудуць, як пчала, свішчуць, хуткія ці вісклівыя, як струна.

41. Перакладзіце на беларускую мову

1. Позвоночная артерия редко отходит от подключичной артерии двумя стволами, соединяющимися затем в один.

Почка — парный экскреторный орган, образующий и выводящий мочу.

Пройдя через левое предсердно-желудочковое отверстие, имеющее левый предсердно-желудочковый клапан, кровь попадает в левый желудочек, а из него — в самую большую артерию — аорту.

Корковое вещество почки, формирующее её поверхностный слой, не гомогенно, а состоит из чередующихся более светлых и тёмных участков.

Из органов выходят вены, которые, сливаясь друг с другом, в конечном счёте образуют самые крупные сосуды тела человека — верхнюю и нижнюю полые вены, впадающие в правое предсердие.

2. Мышцы, расширяющие и суживающие зрачок, образованы мионейральной тканью.

Сетчатка и зрительный нерв формируются из нервного и нейроглиального материала в виде глазных пузырей, позднее преобразующихся в глазные яблоки.

Радужная оболочка — пластинка кольцевидной формы с отверстием изменяющегося диаметра; регулирует количество света, падающего на сетчатку.

Орган зрения состоит из глазного яблока, соединённого посредством зрительного нерва с мозгом, и вспомогательного аппарата.

Хрусталик поддерживается в определённом положении посредством ресничного пояса, образованного нитями цинновой связки.

Стекловидное тело — гелеобразное прозрачное вещество, содержащее до 99 % воды.

42. Паводле перакладзенага тэксту адкажыце на пытанні

Якія часціны мовы выкарыстоўваюцца ў навуковым стылі часцей, якія — не выкарыстоўваюцца?

Якія формы дзеясловаў (час) і назоўнікаў (склон) пераважаюць?

Якія асаблівасці пабудовы сказаў у навуковым стылі (простыя — складаныя (складаназлучаныя, складаназалежныя, бяззлучнікавыя), двухсастаўныя — аднасастаўныя, развітыя — неразвітыя, ускладненыя — няўскладненыя)?

Што агульнага мае навуковы стыль з афіцыйна-справавым?

Знайдзіце у перакладзеным тэксце тэрміны. Параўнайце іх правапіс у рускай і беларускай мовах. Вызначце паходжанне (спосаб утварэння) навуковых тэрмінаў у перакладзеным тэксце.

Тыпы мнагазначнасці слова

Лексіка — гэта слоўнікавы склад мовы, сукупнасць значымых слоў.

Лексікалогія — раздзел мовазнаўства, які вывучае слоўнікавы склад мовы. Аб'ектам вывучэння лексікалогіі з'яўляюцца не ўсе словы, а толькі значымыя, якія суадносяцца з пэўнымі паняццямі. Паняцце — гэта абагульненае адлюстраванне ў свядомасці чалавека прадметаў, з'яў рэчаіснасці. Не выражаюць паняццяў займеннікі, службовыя часціны мовы, выклічнікі, большасць уласных імён.

Слова можа мець адно значэнне (напрыклад, большасць тэрмінаў адназначныя) і некалькі. Выдзяляюць два асноўныя тыпы мнагазначнасці слова — метафару і метанімію.

Метафарычны перанос заснаваны на падабенстве формы, функцыі, колеру, унутраных уласцівасцей і інш. (*іголка* (для вышывання) і *іголка* (хвойнага дрэва), *злы* (чалавек) і *злы* (вечер)).

Метанімічны перанос адбываецца на аснове асацыятыўнай сувязі ў прасторы, часе і інш. Асноўныя тыпы метаніміі:

— матэрыял — выраб з яго (*золата* «рэчыва» і *золата* «ювелірныя вырабы»);

— установа, населены пункт — людзі (*На плошчы сабраўся ўвесь інстытут*);

— імя аўтара — яго творы (*Учора чытаў Купалу*);

— частка — цэлае (*рот* «частка цела чалавека» — *рот* «чалавек, ядок»).

Сістэмныя сувязі ў лексіцы

Амонімы — словы, аднолькавыя па вымаўленні і напісанні, але розныя па значэнні (*такса* «ўстаноўленая расцэнка тавараў» і *такса* «парода сабакі», *ячмень* «расліна» і *ячмень* «гнойнае запаленне павек»). Неабходна адрозніваць амонімы і значэнні мнагазначнага слова. Амонімы не маюць нічога агульнага ў сваіх значэннях, а значэнні мнагазначнага слова звязаны па сэнсе (параўн. *ліра* «старажытнагрэчаскі струнны інструмент» і *ліра* «грашовая адзінка ў Італіі і Турцыі» — амонімы; *морж*

«марская жывёла» і *морж* «чалавек, які займаецца плаваннем зімой у адкрытых вадаёмах» — значэнні мнагазначнага слова).

Сінонімы — гэта розныя словы для абазначэння аднаго і таго ж паняцця. Сінонімы могуць адрознівацца адценнямі значэння (*звычай* — *традыцыя* — *прывычка*), стылістычнай афарбоўкай (*гаварыць* — *балбатаць* — *малоць языком*). У сінанімічныя адносіны звычайна не ўступаюць уласныя імёны, назвы прадметаў быту, ежы (*Іван*, *малако*, *хлеб*).

Паронімы — словы адной часціны мовы, блізкія па гучанні, але розныя па значэнні (*сыты* — *сытны*, *эканоміка* — *эканомія*).

Антонімы — пары слоў адной часціны мовы, якія маюць супрацьлеглае значэнне. Антанімічнымі могуць быць словы з рознымі каранямі (*святло* — *цёмра*) і аднакаранёвыя (*прыгожы* — *непрыгожы*, *лагічны* — *алагічны*, *вірус* — *антывірус*).

43. Вывзначце амонімы і мнагазначныя словы

Цік — 1) міжвольныя скарачэнні мышцаў твару, шыі і рук як вынік захворванняў нервовай сістэмы;

2) шчыльная льняная або баваўняная тканіна, звычайна паласатая, якая ўжываецца для абіўкі мэблі, для пашыўкі чахлоў і інш.;

3) дзікарослае дрэва сямейства вербенавых з моцнай драўнінай, якое расце ў лясной паласе Індыі, Індакітая.

Парэнхіма — 1) асноўная тканка якога-небудзь органа;

2) раслінная тканка, якая складаецца з клетак аднолькавага памеру.

Капсула — 1) аддзяляльная частка касмічнага лятальнага апарата, якая дасягае паверхні нябеснага цела;

2) абалонка для вадкіх або парашкападобных лекастваў, якая прыгатаўляецца з крухмалу, жэлаціну і лёгка раствараецца ў арганізме;

3) тонкая абалонка або сумка, якая абвалаквае розныя органы, а таксама і паталагічныя ўтварэнні ў арганізме.

Ёд — 1) хімічны элемент з групы галагенаў, рэчыва ў выглядзе цёмна-шэрых крышталёў, якое здабываецца галоўным чынам з марскіх водарасцяў; выкарыстоўваецца ў медыцыне, фатаграфіі, тэхніцы;

2) спіртавы раствор гэтага рэчыва, прызначаны для медыцынскіх мэт.

Дэпрэсія — 1) хваравіта прыгнечаны псіхічны стан;

2) упадак, застоў у гаспадарчым, грамадскім жыцці.

Інстынкт — 1) прыроджаная здольнасць рабіць бессвядомыя мэтанакіраваныя дзеянні ў адказ на змены ўнутранага або знешняга асяроддзя;

2) унутранае чуццё.

Паталогія — 1) навука аб хваробных працэсах, адхіленнях ад нормы ў арганізме;

2) хваравітае адхіленне ад нормы.

Сакрэт — 1) тайна, тое, пра што не гавораць;

2) рэчыва, якое выпрацоўваецца клеткамі розных залоз, неабходнае для жыццёвых функцый арганізма.

44. *Растлумачце, на якой аснове (метафарычнай ці метанімічнай) адбыўся перанос значэнняў*

Гіпс «мінерал» — гіпс «хірургічная павязка» — гіпс «скульптурны злепак», страх «верхняя частка будынка» — страх «дом, прытулак», сохнуць «рабіцца сухім, трацячы вільгаць» — сохнуць «худзець ад хваробы, перажыванняў», крыло «орган лятання ў птушак» — крыло «лопасць ветранага млына або параходнага вінта», вёска «населены пункт» — вёска «вясковыя жыхары», фарфор «маса з высакаякаснай белай гліны» — фарфор «посуд, дэкаратыўныя вырабы», мяккі «няцвёрды, эластычны» — мяккі «лагодны, ціхі, спагадлівы», матор «рухавік» — матор «таксі, машына».

45. *У якіх выпадках значэнні наступных інашмоўных слоў маюць метафарычную суаднесенасць, у якіх — метанімічную.*

Ін'екцыя — 1) увядзенне лякарства ў тканкі і поласці арганізма шляхам упырсквання;

2) дадатковыя сродкі, якія ўліваюцца ў якую-небудзь сферу эканамічнага жыцця (інвестыцыі, экспарт).

Санацыя — 1) аздараўленне (напрыклад, санацыя поласці рота);

2) сістэма мерапрыемстваў, якія праводзяцца з мэтай папярэдзіць банкруцтва банкаў, трэстаў і інш.

Канцэсія — 1) дагавор аб перадачы замежнай фірме ў эксплуатацыю на пэўны тэрмін прыродных багаццяў, прадпрыемстваў і іншых гаспадарчых аб'ектаў, якія належаць дзяржаве;

2) прадпрыемства, якое арганізавана на аснове такога дагавору.

Ксеракс — 1) аператыўны размнажальны апарат з выкарыстаннем магнітнага сухога друку;

2) сухі электрастатычны метада атрымання копій дакументаў, матэрыялаў і г. д.;

3) копія, атрыманая ў выніку выкарыстання гэтага метаду.

Сандвіч — 1) дзве складзеныя разам скібачкі хлеба з маслам, каўбасой або сырам паміж імі;

2) жывая рэклама, чалавек, які на грудзях і спіне носіць рэкламныя плакаты.

Секанд-хэнд — 1) ужываны, стары, паношаны (прадмет, кніга, рэч);

2) з другіх рук (інфармацыя, звесткі і г. д.).

Аўдытар — 1) вучань у некаторых навучальных установах, якога настаўнік прызначае для выслухоўвання ўрокаў іншых вучняў;

2) асоба або фірма, якая правярае стан гаспадарчай дзейнасці акцыянернай кампаніі на аснове кантракта, заключанага з кіраўніцтвам гэтай кампаніі.

Багінг — 1) падслухоўванне з дапамогай электронных сродкаў;

2) устройства мініяцюрных памераў для падслухоўвання, якое тайна манітруецца ў жыллі або адзенні; «жучок».

Імпарт — 1) увоз у краіну замежных тавараў для рэалізацыі іх на ўнутраным рынку;

2) агульная колькасць або агульны кошт тавараў, якія дастаўляюцца ў якую-небудзь краіну з-за мяжы, а таксама сам гэты тавар.

46. Параўнайце значэнні наступных міжмоўных паронімаў

Дыван — диван, узорны — узорный, устаць — устать, бяспечны — беспечный, багата — богато, лістапад — листопад, адказ — отказ, прозвішча — прозвище, сварка — сварка, студзень — студень.

47. Растлумачце адрозненне паміж значэннямі наступных слоў

Клініка — шпіталь — дыспансер — стацыянар — лазарэт — хоспіс — люпазорый — лепразорый — бальніца — паліклініка — санаторый — курорт — лячэбніца — здраўніца.

48. Растлумачце значэнні паронімаў

Амплау — ампула, атавізм — атэізм, дэбют — дэбет, рэцыдывіст — рэцыдыў, санацыя — санкцыя, сепсіс — скепсіс, сталагміт — сталактыт, асобны — асаблівы — асабовы, кантынент — кантынгент, парламентарый — парламенцёр, прэтэндэнт — прэцэдэнт, рэліквія — рэлікт, таталітарны — татальны, факультатыўны — факультэцкі, фундаментальны — фундаментны, эфектны — эфектыўны.

49. Да прыведзеных інішамоўных слоў падбярыце беларускія сінонімы

Індыферэнтны, сінхронны, анархія, кампактна, дыспут, інцыдэнт, імітацыя, аналогія, нівеліраваць, фіяска, дырэктыва, кампетэнцыя, аўтаномны, кансэнсус, сімуляцыя, канфідэнцыяльны, утрыраваць.

50. Утварыце антонімы ад прыведзеных слоў пры дапамозе прыставак *анты-, а-, дыс-, дэз-, дэ-, контр-*. Растлумачце значэнне гэтых прыставак

Лагічны, арганізаваць, інфармацыя, кадзіраваць, разведка, мабілізацыя, сіметрычны, атака, санітарны, функцыя, кваліфікацыя, мантаж, алкагольны.

51. Успомніце прыказкі з антонімамі

Заўтра-сёння, летам-зімой, новы-стары, сыты-галодны, блізка-далёка, разумны-дурань, вайна-мір, мякка-цвёрда, п'яны- цвярозы.

52. Устаўце ў сказах замест кропак патрэбныя словы (асобы, асабовы, асабісты, асаблівы, асобны)

1. Гарманічнае спалучэнне ... з грамадскім — тыповая рыса нашага сучасніка. 2. На душы было так радасна, што хацелася зрабіць нешта ... добрае, каб усе адчулі гэтую радасць. 3. У гэты час маёр быў ад'ютантам для ... даручэнняў. 4. З-за сцяны можна было пачуць толькі ... словы, смех ды гукі гармоніка. 5. Папкі з ... справамі стаяць у шафе, што справа ад уваходу.

Фарміраванне і развіццё беларускай медыцынскай тэрміналогіі

У 20-х гг. XX стагоддзя, падчас ажыццяўлення дзяржаўнай палітыкі беларусізацыі, шырока разгарнулася распрацоўка навуковай тэрміналогіі на беларускай мове.

У лютым 1921 г. у Беларускай ССР была створана Навукова-тэрміналагічная камісія, якая пачала праводзіць работу па ўпарадкаванні беларускай навуковай тэрміналогіі. Пачаткам распрацоўкі медыцынскай тэрміналогіі можна лічыць канец 1923 г., калі супрацоўнік прыродазнаўчай секцыі Інбелкульта ўрач І. Цвікевіч заняўся ўкладаннем тэрміналогіі па анатоміі, фізіялогіі і гігіене. З 1924 г. гэта справа была перададзена толькі што заснаванай медыцынскай секцыі. Тэрміналагічная камісія, створаная медыцынскай секцыяй, паставіла пачаць распрацоўку беларускай медыцынскай тэрміналогіі з тэрміналогіі анатамічнай. За аснову тэрмінатворчасці была ўзята жывая народная мова. Часта на аснове народных назваў утвараліся неалагізмы. Не выключалася выкарыстанне запазычанняў, калі ўтвораныя неалагізмы мелі ненатуральны для беларускай мовы характар.

Тры выпускі распрацаванай і выдадзенай у сціслыя тэрміны першай нацыянальнай анатамічнай тэрміналогіі ўключаюць 6710 тэрмінаў, пададзеных на трох мовах — лацінскай, беларускай і рускай. Выданне беларускай анатамічнай тэрміналогіі садзейнічала фарміраванню адзінай сістэмы клінічных тэрмінаў.

Пасля завяршэння работы з анатамічнай тэрміналогіяй камісія мела намер пачаць распрацоўку тэрміналогіі іншых галін медыцыны. Аднак большасць выкладчыкаў медыцынскага факультэта БДУ, якому была даручана гэта справа, складалі асобы, запрошаныя з Расіі, якія не валодалі беларускай мовай. У гэтым — асноўная прычына малой выніковасці тэрмінатворчай працы медыцынскага факультэта.

Разам з тым, выданне медыцынскай літаратуры на беларускай мове павялічылася: колькасць выдадзеных кніг і брашур узрасла з адной у 1921 г. да трыццаці двух у 1934 г., выходзілі медыцынскія перыядычныя выданні. У 1930–1937 гг. друкуюцца падручнікі і дапаможнікі па асноўных дысцыплінах: хірургіі, артапедыі, фізіялогіі, скурных, венерычных хваробах і інш.

На развіцці беларускай тэрміналогіі адмоўна адбілася яе русіфікацыя як наступства моўнай рэформы 1933 г. У гэты час уласнабеларускія тэрміны замяняюцца калькамі з рускай мовы: *ныркі* замянілі на *почкі*, *хросток* — на *храшч*, *сківіца* — на *чэлюсць*, *запаленне* — на *ўспаленне*.

У далейшым унармаванне медыцынскай тэрміналогіі вялося Інстытутам мовазнаўства АН БССР. У гэты час калькі з рускай мовы зноў замяняюцца беларускімі назвамі. Аднак спецыяльных слоўнікаў у галіне

медыцыны не выдавалася, а ў нарматыўных слоўніках большасць медыцынскіх тэрмінаў не адлюстравана.

Пасля надання беларускай мове статусу дзяржаўнай (1990 г.) тэрмінатворчасць у галіне медыцынскіх ведаў некалькі актывізавалася: выдадзены праекты гісталагічнай і эмбрыялагічнай наменклатур, кароткі тлумачальны слоўнік для медыцынскіх сяцёр, кароткі фізіялагічны слоўнік. Апошняе выданне такога тыпу — «Руска-беларускі медыцынскі слоўнік» на 5000 слоў, складзены супрацоўнікамі Рэспубліканскай медыцынскай бібліятэкі (1993 г.).

Сучасны стан беларускай медыцынскай тэрміналогіі, як і тэхнічнай, геалагічнай і некаторых іншых, характарызуецца найменшай ступенню распрацаванасці, упарадкаванасці, таму актуальна паўстаюць пытанні ўкладання тлумачальных і перакладных слоўнікаў медыцынскіх тэрмінаў.

52. Запомніце пераклад некаторых медыцынскіх тэрмінаў

бедро — сцягно	костыль — мыліца
беременность — цяжарнасць	ладонь — далонь
бред — трызненне	лицо — твар
веко — павека	нетрудоспособность —
висок — скронь	непрацаздольнасць
внутренности — вантробы	ожог — апёк
волдырь — пухір	осложнение — ускладненне
воспаление — запаленне	осмотр — агляд
восстановление — узнаўленне	отравление — атручванне
госпиталь — шпіталь	питание — харчаванне
давление — ціск	пищевод — стрававод
жалоба — скарга	почка — нырка
железа — залоза	ресницы — вейкі
желудок — страўнік	свёртывание — згусанне
желудочек — жалудачак	слюна — сліна
желчь — жоўць	сознание — прытомнасць
затылок — патыліца	состояние — стан
зоб — валляк	средостение — міжсценне
зрачок — зрэнка	столбняк — слупняк
изжога — пякотка	страдать — пакутаваць
икра — лытка	уход — догляд
кожа — скура	хрящ — хросток
копчик — хвасцец	чашечка — рэпка
корь — адзёр	челюсть — сківіца

53. Падзяліце наступныя тэрміны на дзве групы: уласнабеларускія і запазычаныя. Запішыце ўсе словы па-беларуску

Витаминизировать, возбудитель, воспалительный, гематологический, дрожательный, запломбированный, инфекционный, компенсированный,

настроение, недостаточность, раздражение, сердцебиение, чувствительный, предплечье, туловище, ткань, кардиологический, терапия, лабораторный.

54. *Растлумачце значэнне наступных медыцынскіх тэрмінаў*

Астэалогія, вірусалогія, гаэтраэнтэралогія, гематалогія, дэрматалогія, кардыялогія, ларынгалогія, міялогія, наркалогія, нефралогія, неўралогія, пульманалогія, таксікалогія, траўматалогія, эстэзіялогія.

55. *У якіх выпадках значэнні наступных запазычаннях тэрмінаў маюць метафарычную суаднесенасць, у якіх — метанімічную*

Альвеола (ад лац. *alveolus* «паглыбленне, пузырок») — 1. Паглыбленне ў сківіцы, у якім змяшчаецца карань зуба. 2. Маленькі лёгачны пузырок (на канцы кожнай бронхі), куды пранікае паветра пры дыханні.

Ампула (лац. *ampulla*) — 1. Герметычна запаяная шкляная пасудзіна невялікіх памераў, у якой у стэрыльным выглядзе захоўваецца пэўная доза лякарства, раствору, крыві і інш. 2. Расшыраная частка палага органа, які мае трубчастую будову (напр., ампула слёзнага канала).

Анатомія (ад грэч. *anatome* «рассячэнне») — 1. Навука аб будове жывых арганізмаў. 2. Будова арганізма, органа.

Гіпс (грэч. *gypsos* «мел, гліна») — 1. Мінерал класа сульфатаў, вапністае рэчыва белага колеру. 2. Хірургічная павязка з гэтага рэчыва.

Ірадыяцыя (ад лац. *irradiare* «ззяць») — 1. Распаўсюджанне працэсу ўзбуджэння або тармажэння ў цэнтральнай нервовай сістэме. 2. Распаўсюджанне болю за межы пашкоджанага месца.

Аптэка (грэч. *apotheke* «склад») — 1. Установа, дзе па рэцэптах урачоў робяцца і адпускаюцца лякарствы. 2. Набор лякарстваў, неабходны для першай дапамогі або хатняга лячэння.

Ганглій (грэч. *ganglion* «пухліна») — 1. Вузел нервовых клетак і валокнаў, акружаны злучальнатканкавай абалонкай. 2. Невялікая пухліна са студзяністым змесцівам (кіста), якая развілася з сустаўнай сумкі.

Паходжанне медыцынскіх тэрмінаў

Тэрміналагічная лексіка паводле паходжання неаднародная. Яна склавдаецца, як і лексіка літаратурнай мовы, з розных пластоў уласных (*страўнік, зрэнка, цяжарнасць*) і іншамоўных (*медыцына, тэрапія, флюараграфія*) слоў, з агульнаўжывальных (*ангіна, патыліца, аптэка*) і вузкаспецыяльных (*ганглій, піядэрма, асфіксія*) тэрмінаў.

У беларускай мове тэрміны паводле паходжання можна падзяліць на ўласныя і іншамоўныя.

Уласныя тэрміны — словы, якія ўзніклі і выкарыстоўваюцца ў сістэме беларускай мовы. Часцей за ўсё гэта часткі цела і органы чалавека (*сцягно, павека, сківіца, страўнік, ныркі*), назвы працэсаў, якія адбываюцца

ў арганізме (узнаўленне, запаленне, ускладненне, згусанне). Некаторыя ўласнамоўныя тэрміны ўзніклі як вынік калькавання рускамоўных тэрмінаў (*жалудачак, перадплечча, міжсценне, стрававод*).

Іншамоўныя тэрміны ўзнікаюць перш за ўсё з-за адсутнасці ў дадзенай мове пэўных паняццяў і адпаведных ім слоў. У беларускую мову тэрміны часцей за ўсё пранікаюць праз пасрэдніцтва рускай мовы, гэта ў першую чаргу грэка-лацінскія тэрмінаэлементы, што сталі інтэрнацыянальнымі (*-графія, -логія, макра-, мікра-, -фон і інш.*). Цікавым з'яўляецца і той факт, што ў сучасную беларускую медыцынскую тэрміналогію пранікалі словы і са старабеларускай мовы (магчыма, праз народныя гаворкі), у якой адзначаюцца шматлікія іншамоўныя словы (*апаплексія, падагра, пульс, рэцэпт*).

У складзе беларускай медыцынскай тэрмінасістэмы выкарыстоўваюцца запазычанні:

з лацінскай мовы: *адрэналін, акамадацыя, амбулаторыя, ампула, ардынатар, батулізм, вакцына, вена, вірус, донар, імунітэт, інфекцыя, лімфа, медыцына, меніск, працэдура, рэгенерацыя, рэфлекс, санацыя, тэрапеўт*;

з грэчаскай мовы: *алергія, аналіз, анатомія, анемія, аптэка, атэрасклероз, біяпсія, ген, дыстрафія, дыягназ, дыяфрагма, кіфоз, клініка, лейкацыты, орган, паразіт, прафілактыка, сімptom, цыроз, эпідэмія*;

з нямецкай мовы: *лінза, спрынцаваць, прэпарыраваць, фельчар, штамп*;

з англійскай мовы: *лазер, стрэс*;

з французскай мовы: *бюлетэнь, грып, кампрэс, канюля, каранцін, лазарэт, масаж, піпетка, таблетка, трэпанаванне, эліксір*;

з італьянскай мовы: *інфлюэнца, малярыя*.

Таксама трэба звярнуць увагу на існаванне ў беларускай медыцынскай тэрміналогіі пэўнай колькасці слоў, якія ўтварыліся ад уласных назваў. Напрыклад: *рэнтген* (ад імя нямецкага фізіка Рэнтгена), *нікацін* (ад імя французскага дыпламата Ніко (Nicot), які першы прывёз табаку ў Францыю), *бекерэль* (ад імя французскага фізіка Бекерэля), *дальтанізм* (ад імя англійскага фізіка і хіміка Дальтана (Dalton), які апісаў гэтую хваробу), *дарсанвалізацыя* (ад імя французскага фізіёлага д'Арсанваля) і інш.

56. Падбярэце беларускія словы, якія паходзяць ад лацінскіх

Lingua — мова, *gaster* — страўнік, *femina* — жанчына, *liber* — свабодны, *regio (regionis)* — вобласць, *flos (floris)* — кветка, *ars (artis)* — мастацтва, *globus* — шар, *aqua* — вада, *terra* — зямля, *memoria* — памяць, *patria* — радзіма, *crimen* — віна, *audire* — слухаць, *laborāre* — працаваць, *demonstrāre* — паказваць, *sanāre* — лячыць, *sensorius* — адчувальны.

57. Успомніце значэнне грэка-лацінскіх тэрмінаэлементаў. Напішыце 1–2 прыклады (медыцынскія тэрміны) выкарыстання кожнага тэрмінаэлемента.

Экта-, пост-, рэ-, дыс- (дыз-), ксера-, мегала-, оліга-, пан-, брахі-, тахі-,
цыяна-, гліка-, лейка-, полія-, некра-;
-іт, -ома, -тамія, -танія, -фагія, -плазія, -алгія, -трафія.

58. *Запішыце наступныя запазычаныя тэрміны па-руску, а затым па-беларуску, вызначце іх значэнне*

allergia, antipathia, arteria, biopsia, cardiologia, crisis, cytologia, diagnōsis, diaphragma, sepsis, systēma.

59. *Падбярыце да наступных мнагазначных слоў значэнні з розных тэрмінасістэм*

антаганіст (грэч. *antagonistes, antagonisma* «спрэчка, барацьба»);

дэмаркацыя (фр. *demarcation*);

апекс (лац. *apex* «вяршыня»);

інтэрферэнцыя (інтэр + лац. *ferens, -ntis* «які нясе, пераносіць»);

аэрон (ад грэч. *aer* «паветра»);

донар (англ. *donar*, ад лац. *donare* «дарыць, ахвяраваць»);

дарсальны (лац. *dorsum* «спіна»).

1. Чалавек, у якога бяруць кроў для пералівання.
2. Спінны, размешчаны на спінной паверхні цела чалавека або жывёлы.
3. *астр.* Пункт нябеснай сферы, у напрамку да якога рухаецца Сонечная сістэма.
4. Непрымірымы праціўнік.
5. Лекавы процірвотны сродак, які ўжываецца пры марской і паветранай хваробах.
6. Устанаўленне і абазначэнне на мясцовасці граніцы паміж сумежнымі дзяржавамі.
7. Адмежаванне амярцвелых участкаў тканкі ад здаровых.
8. Лёгкі сплаў алюмінія з меддзю, крэмніем, а часам з прымессю літыю; выкарыстоўваецца ў самалётабудаванні.
9. Мышца, якая дзейнічае ў процілеглым напрамку адносна другой мышцы.
10. *фізічн.* Узаемнае ўзмацненне або аслабленне хваляў (светлавых, гукавых, электрычных) пры іх накладванні адна на другую.
11. *анат.* Кончык языка.
12. З’ява пры заражэнні арганізма рознымі вірусамі, калі пад уздзеяннем адных з іх клеткі арганізма выпрацоўваюць інтэрферон, што падаўляе развіццё іншых вірусаў.

60. *Запішыце па-беларуску. Выдзеліце у словах грэчаскія і лацінскія тэрмінаэлементы. Што яны абазначаюць?*

Гипотония, дезинфекция, постнатальный, антигены, атрофия, дисфагия, симбиоз, макроцефалия, микроцефалия, эндоскопия, экстракорпоральный, меланодермия, психиатрия, токсикомания.

61. *Да прыведзеных запазычаных тэрмінаў падбярыце беларускія сінонімы*
Інвазія, дэгенерацыя, геліятэрапія, лейкемія, лінімент, лакалізацыя, латэральны, паратыт, фотафобія, трансфармацыя, туберкулёз, гіпатэнзія, метабалізм, пнеўманія, гідрацэфалія.

62. *Да прыведзеных беларускіх тэрмінаў падбярыце іншамоўныя сінонімы*

Абездаражваць, самаатручванне, кровазварот, скрыты, лускаваты лішай, насмарк, сінюшнасьць, дыхальны, супрацьддзе, перагонка, смяротны, адасабленне.

63. *Падбярыце антонімы да наступных слоў. Растлумачце значэнні*
Брадыкардыя, карлікавасць, брахіцэфал, рэцыпіент, андрафобія, крыз, лейкапенія, прагенія, трамбапенія, гіпасмія.

ПАЎТАРЭННЕ

64. *Выпраўце памылкі ва ўжыванні прыметнікаў, займеннікаў, дзеясловаў, дзеепрыслоўяў*

1. На наступны дзень прыходзіць да нас Ганна Аляксееўна і расказала ўсё маім бацькам. 2. Мы спадзяемся, што вы больш падрабязней раскажаце аб тым, што здарылася ўчора на стадыёне. 3. Я не змог набыць сябе арфаграфічнага слоўніка. 4. Гледзячы на шырокія калгасныя палі, сэрца напаўняецца радасцю. 5. Ubачыўшы Віктара, Маю быццам хто падмяніў. 6. Дзед Талаш убачыў ваўка, але ён яго не спалохаўся. 7. Не хвалі сабе, няхай лепш іншыя пахваляць. 8. Яшчэ больш ён баяўся людзей, што мелі свае ўласныя думкі, здольны да абагульненняў, аперыруюць фактычным матэрыялам. 9. Бацька сустрэў знаёмага, і ён узрадаваўся сустрэчы. 10. Паведамлілі самому вялікаму начальніку. 11. Віктар заўсёды клапаціўся толькі аб сябе. 12. Праязджаючы па вуліцы, яго позірк шукаў некага сярод людзей.

65. *Пастаўце словазлучэнні ў творным склоне.*

213 брыгад, 70 тысяч, 2000-ы год, 56 відаў, 19 падручнікаў, 200 аленьяў, 47 адзнак, паўтара месяца, 2 жанчыны, 40 тысяч, 2011-ы год, 0,3 тоны, 8 лодак, 393 дошкі.

66. *Перакладзіце на беларускую мову, запісваючы лічэбнікі словамі*

Медыцинскі юмор

Врач после осмотра пациентки говорит ей:

— У Вас головные боли, желудок не в порядке, высокое кровяное давление. Простите, сколько Вам лет?

— Двадцать пять.

— И значительная потеря памяти, — добавляет врач.

— Как прожить до 100 лет?
 — Очень просто: выпивайте каждое утро по чашке горячего чая в течение 62400 недель.

67. Знайдзіце ў сказах моўныя хібы, выпраўце памылкі

1. У Васіля былі няроўныя ногі. 2. Мядзведзь быў ужо пажылы. 3. Насоўвалася свята. 4. У гады вайны змагаліся ўсе савецкія людзі: старыя, юная моладзь і дзеці. 5. Агратэхніка іграе вялікае значэнне ў сельскай гаспадарцы. 6. На з'ездзе настаўнікі зрабілі вынікі сваёй дзейнасці. 7. Якуб Колас верыў у перамогу лепшага грамадскага ладу і гэтую веру ўсведаміў свайму герою — селяніну-мужыку. 8. Прыехаў новы пан, які пачаў рабіць новыя парадкі. 9. Праца — складанае слова, і як шмат яно нясе. 10. Патоцкі канчае жыццё Бандароўны самагубствам.

68. Запоўніце таблицу, выбраўшы адпаведныя кожнаму стылю функцыі і моўныя сродкі

Стыль	Функцыя	Моўныя сродкі
Размоўны		
Публіцыстычны		
Афіцыйна-дзелавы		
Навуковы		
Мастацкі		

Функцыі:

пазнавальная, камунікатыўная, намінацыйная, эстэтычная, экспрэсіўная.

Моўныя сродкі:

грамадска-палітычная лексіка;
 складаныя сказы;
 частыя паўторы слоў;
 тэрміналагічная лексіка;
 назоўнікі, утвораныя ад дзеясловаў;
 вобразна-выяўленчыя сродкі;
 няпоўныя сказы (калі прапушчаны асобныя члены сказа);
 абстрактная лексіка;
 назоўнікі ў родным склоне;
 ацэначная лексіка;
 канцылярскія штампы;
 словы з памяншальна-ласкавымі суфіксамі;
 бытавая лексіка;
 выклічнікі, часціцы;
 рытарычныя звароты, пытанні;

пабочныя словы і словазлучэнні;
інфінітыў;
пытальныя, пабуджальныя, клічныя сказы;
фразеалагізмы, экспрэсіўна-эмацыянальная лексіка;
не ўжываецца 1 асоба адзіночнага ліку;
дзеепрыслоўныя і дзеепрыметныя звароты.

69. *Складзіце невялікае разважанне на адну з тэм:*

Жыццё і смерць.

Вайна і мір.

Каханне і нянавісць.

Смеласць і баязлівасць.

Моцныя і слабыя бакі чалавечага характару.

Дабро і зло.

70. *Падбярыце да прыведзеных слоў антонімы і згрупуйце іх па часцінах мовы:*

Ганарыцца, белыя, надзея, пазітыўны, матэрыяльна, маліцца, сімпатыя, уздоўж, усемагутны, пад'ём, донар, радыкальны.

ПАХОДЖАННЕ НЕКАТОРЫХ МЕДЫЦЫНСКІХ ТЭРМІНАЎ

Адамаў яблык — кадык; пакрытае скурай гартаннае ўтварэнне, асабліва выражанае ў мужчын.

Назва звязана з біблейскай легендай, паводле якой створаны Богам першы чалавек — Адам — згадзіўся паспрабаваць яблык, якім яго пачаставала першая жанчына — Ева. Пры клічы Бога «Дзе ты, Адам?» той папярхнуўся рэшткамі непраглынутага яблыка, якія затрымаліся ў гартані, у выніку чаго і ўтварыўся выступ на шыі (кадык). Пагэтаму ўсе мужчыны павінны несці гэты знак «*ad posterios propagatum istius maleficii*», г.зн. «для памяці ў пачатку аб гэтым злачынстве».

Ангіна — вострае інфекцыйнае захворванне, якое характарызуецца запаленнем міндалін.

Ад лацінскага *angina* — удушша.

Артэрыя — крывяносны сасуд, па якім кроў ад сэрца паступае ў розныя органы цела.

Ад грэчаскага *aēr* «паветра», *tereo* «утрымліваю». Гэтым тэрмінам грэкі спачатку правільна называлі дыхальнае горла, трахею. Хаця ўжо больш за 2000 гадоў мы ведаем, што артэрыі не ўтрымліваюць паветра, назва «артэрыя» засталася для крывяносных сасудаў, якія нясуць кроў ад сэрца.

Атлант — кольцападобны першы шыйны пазванок у чалавека і вышэйшых пазваночных, якія сучляняецца з чэрапам.

Ад грэчаскага *Atlas* «Атлант». Назва звязана з тытанам Атлантам, які, згодна грэчаскай міфалогіі, трымае на плячах купал неба на захадзе Міжземнага мора ў пакаранне за ўдзел у тытанамахіі — барацьбе тытанаў супраць алімпійскіх багоў; аналагічна пазванок атлант як бы ўтрымлівае на сабе ўвесь чэрап. Таксама звязаныя з імем Атланта назва гор на паўночным захадзе Афрыкі (Атласкія горы) і Атлантычны акіян.

Ахілесава сухажылле — сухажылле трохгаловай мышцы голені, якое прымацоўваецца да бугра пятачнай косткі.

Назва звязана з легендай пра ўдзельніка Траянскай вайны Ахіла, якога ў маленстве маці акунула ў воды падземнай ракі Стыкс. Але паколькі маці пры гэтым трымала яго за пятку, на цэле Ахіла засталася адзінае слабое месца — пятка, куды ён і быў паражоны.

Беладонна — лекавы сродак, прыгатаваны ў форме экстракта або настойкі на аснове лісця або каранёў беладонны звычайнай, *Atropa belladonna*. Экстракт і настойка беладонны ўтрымліваюць алкалоіды атрапін і гіясцыямін. Іх выкарыстоўваюць ў якасці стымулятараў дыхання і сардэчнай дзейнасці як спазмалітычныя сродкі, а таксама для падаўлення залішняга слінавыдзялення; акрамя таго, яны памяншаюць трэмар пры хваробе Паркінсона.

Ад італьянскага *belladonna* «прыгожая дама». Для таго, каб пашырыць зрэнкі (а пашыраныя зрэнкі лічыліся кальсьці атрыбутам жаночай прывабнасці), жанчыны раней прамывалі вочы настоем лістоў беладонны. Падобнае дзеянне беладонны выкарыстоўваюць і сёння ў афтальмалогіі.

Булімія — «воўчы голад»: адна з частых форм псіхасаматычнай паталогіі, якая характарызуецца хваравіта ўзмоцненым пачуццём голаду, нярэдка са слабасцю і болямі ў жываце.

Ад грэчаскага *bus* — «бык» і *limós* — «голад».

Ветраная воспа — вострае інфекцыйнае захворванне, якое суправаджаецца павышэннем тэмпературы цела і папула-везікулёзнымі высыпаннямі на скуры і слізістых абалонках. Часцей паражэе дзяцей ва ўзросце да 10 гадоў.

Выклікаецца вірусам, які называюць лятучым, таму што ім можна заразіцца, знаходзячыся за 2–3 дзясяткі метраў ад хворага, у другім пакоі і нават на другім паверсе.

Параўн. таксама рускае *повётрие* — абазначэнне заразнага, эпідэмічнага захворвання.

Гермафрадытызм — наяўнасць у аднаго індывідуума прымет або двух палоў.

Названа па імені старажытнагрэчаскай міфічнай істоты Гермафрадыта, сына Гермеса і Афрадыты, які меў прыметы мужчынскага і жаночага полу. Німфа, закаханая ў Гермафрадыта, не дабіўшыся яго кахання, папрасіла багоў злучыць яе з ім назаўсёды.

Герпес — інфекцыйная хвароба; выклікаецца вірусам простага герпеса, характарызуецца пераважным паражэннем скуры, слізістых абалонак, нервовай сістэмы і хранічным цяжэннем з рэцыдывамі. Вірусам простага герпеса інфіцыравана 90 % дарослых.

Хвароба была вядома яшчэ Герадоту. Ад грэчаскага *hérpō* — паўзці.

Грып — адна з найбольш шырока распаўсюджаных інфекцыйных хвароб чалавека.

Ад французскага *grippe*, якое, у сваю чаргу, ад рускага *хрип*.

Дэжа вю — псіхічнае расстройство ў выглядзе адчування, што асобы, падзеі, абставіны, якія бачны, успрымаюцца ў дадзены момант, ужо перажываліся ў мінулым.

Ад французскага *déjà vu*, літаральна — ужо бачанае.

Ёд — 1) хімічны элемент, крышталічнае рэчыва цёмна-шэрага колеру, якое здабываецца галоўным чынам з марскіх водарасцей; 2) спіртавы раствор гэтага рэчыва.

Запазычаны праз нямецкае *Jod* або непасрэдна з французскага *iode* «ёд». Ёд быў адкрыты Куртуа ў 1811 г. у попеле марскіх водарасцей і названы ад грэчаскага *ἰώδης* «колера фіялкі», таму што пры награванні ён выпускае фіялетавае выпарэнні.

Зверабой — расліна, якая валодае моцным бактэрыцыдным дзеяннем, выкарыстоўваецца як вяжучы, кроваспыняльны, супрацьзапаленчы і раназажыўляльны сродак. Прымяняецца пры расстройствах страўніка, кішэчніка, пры хваробах печані, сэрца, мачавога пузыра, пры лячэнні жаночых хвароб. Народная мудрасць называе зверабой «сродкам ад дзевяноста дзевяці хвароб».

Сваю назву атрымаў таму, што, трапіўшы ў корм жывёле, ён павышае адчувальнасць некаторых дамашніх жывёл да сонечнага свету; захворванне суправаджаецца моцнай ліхаманкай, корм і вадзі жывёлы прымаюць з цяжкасцю. Найбольш успрымальныя да зверабой белыя (у тым ліку альбіносы) і белаплямістыя жывёлы, асабліва авечкі. Таксічныя ўласцівасці зверабой захоўваюцца і ў сене.

Жэньшэнь — расліна, якая актывізуе абмен рэчываў, валодае здольнасцю здымаць стомленасць, падаўжаць жыццё (кітайскія лекары рэкамендавалі яго старым як «эліксір маладосці»), спыняе крывацёк. Карл Ліней, які апісаў гэту расліну, даў ёй назву Рапах ад грэчаскіх слоў *rap* — «усё», *ake* — «вылечваць», г.зн. сродак ад усіх хвароб, панацэя.

Істэрыя — зборнае абазначэнне некалькіх розных хваравітых станаў, гістарычна звязаных з уяўленнямі аб «шаленстве маткі» як прычыне захворвання.

Утворана ад грэчаскага *histéra* — «матка».

Лазарэт — медыцынская ўстанова пры вайсковых частках для стацыянарнага лячэння хворых, якім не патрабуецца спецыялізаванае лячэнне ў шпіталі.

У сярэднія вякі лазарэтамі называлі прытулкі для хворых на праказу: у некаторых краінах яна называлася хваробай святога Лазара, таму што манаскі ордэн святога Лазара прысвяціў сябе догляду за пракажонымі хворымі.

Лазеры — аптычныя квантавыя генератары. Выкарыстоўваюцца ў медыцыне як пры правядзенні некаторых хірургічных умяшанняў, асабліва ў афтальмалогіі і анкалогіі (т.зв. лазерная хірургія), так і для лазернай тэрапіі.

Лазер — абрэвіятура слоў англійскай фразы «Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation», г. зн. «узмацненне свету ў выніку вымушанага выпраменьвання».

Лепра, праказа, хвароба святога Лазара — хранічная інфекцыйная хвароба чалавека, якая выклікаецца мікабактэрыямі лепры і характарызуецца паражэннем скуры, слізістых абалонак, перыферычнай нервовай сістэмы, унутраных органаў.

Лепра — ад грэчаскага *lepra* «праказа» — ад *про-* і *казить* «скажаць, знявечваць». Хвароба святога Лазара — гэта назва звязана з тым, што манаскі ордэн святога Лазара прысвяціў сябе догляду за пракажонымі хворымі.

Лімфа — бясколерная вадкасць, што ўтрымліваецца ў лімфатычных вузлах.

Ад лацінскага *lympha* «чыстая крынічная вада». «Lymphae dictae sunt a nymphis», г.зн. слова *лімфа* ўтворана ад *німфа*. Німфы — багіні крыніц, бароў і гор.

Лунацізм (самнамбулізм) — блуканне ў сне з выкананнем прывычных аўтаматызаваных дзеянняў і рухаў з наступнай амнезіяй.

Лунацізм — па назве спадарожніка Зямлі — *Месяца (Луны)*, уздзеянню якой прыпісвалася гэтае расстройство, *самнамбулізм* — ад лацінскага *somnus* — «сон» і *ambulo* — «хадзіць, праходжвацца».

Малярыя, балотная ліхаманка — інфекцыйнае захворванне, якое працякае ў выглядзе ліхаманкавых прыступаў, што перыядычна паўтараюцца.

Ад італьянскага *mala aria* — «дрэннае паветра». Назва «балотная» звязана з тым, што пераносчык малярыі — камары роду *Anopheles* жывуць у балотах і другіх вадаёмах са стаячай вадой.

Мыш'як — хімічны элемент, цвёрдае рэчыва, што ўваходзіць у састаў некаторых мінералаў, а таксама прэпараты з гэтага рэчыва, якія выкарыстоўваюцца ў медыцыне і тэхніцы.

Вытворнае ад *мыш*, першапачаткова — «мышыны яд».

Мюнхгаўзена сіндром — паталагічны стан: характарызуецца пастаянным імкненнем хворага стварыць уражанне аб наяўнасці ў яго цяжкага захворвання, дабівацца аказання медыцынскай дапамогі, шпіталізацыі, нават апэратыўнага ўмяшання — з мэтай выклікаць увагу і спачуванне ўрачоў і медперсонала.

Названы па імені барона Мюнхгаўзена (K.F.N. Münchhausen, 1720–1797), нямецкага афіцэра і падарожніка, які меў рэпутацыю апавядальніка, схільнага да яўных перавелічэнняў і фантазій.

Наркоз — штучна выкліканы глыбокі сон са стратай прытомнасці і болей адчувальнасці, поўнай амнезіяй перыяду аперацыі.

Старажытнагрэчаскае *nárkōsis* звязана з персідскім *nargis* «калець, дубець», застываць. Дарэчы, ад гэтага ж слова паходзіць імя Нарцыс. Так звалі закаханага ў сябе самога юнака, персанажа старажытнагрэчаскай міфалогіі, апісанага Авідзіем у яго «Метамарфозах». Ён адверг каханне німфы Эха, за што быў пакараны Афродытай: глядзячы ў ваду, без памяці закахаўся ва ўласнае адлюстраванне, застыў каля ручая і памёр, зачараваны сваёй прыгажосцю.

Нараджэнне ў сарочцы — рэдкія выпадкі, калі плодныя абалонкі на раскрываюцца і галоўка плода нараджаецца, пакрытая ніжняй часткай абалонак плоднага яйка; часам плодныя абалонкі могуць ахінаць і тулава.

Пнеўма — гістарычны тэрмін; па ўяўленнях, што ішлі ад старажытнагрэчаскіх мысліцеляў, асобае вельмі тонкае рэчыва, якое трапляе ў арганізм пры дыханні і нясе жыццёвы пачатак. Уяўлялася як своеасаблівая пераходная ступень паміж матэрыяй і духам. Эрасістрат бачыў прызначэнне артэрыі у тым, што па іх рухаецца пнеўма (у адрозненне ад вен, што размяркоўваюць кроў). Адпаведна пнеўматычнай тэорыі паталогіі любое захворванне абумоўлена лішкам, недахопам або нераўнамерным размеркаваннем пнеўмы ў арганізме. Атрымаўшы далейшае развіццё ў вучэнні аб «жыццёвым духу» (Парацэльс і інш.), паняцце «пнеўма» захавалася ў літаратуры Еўропы Новага часу да XVII ст. (у прыватнасці, у А. Везалія і Р. Дэкарта).

Ад грэчаскага *pneuma* — «подых, дыханне, паветра».

Робін Гуда сіндром — феномен, пры якім кроў са здаровых аддзелаў мозгу накіроўваецца на ўчасткі парушанага кровазвароту.

Назва, верагодна, звязана з тым, што працэс нагадвае высакародную тактыку легендарнага разбойніка Робін Гуда, які збіраў грошы ў багатых і аддаваў іх бедным.

«Танцы каратыд» — выражаная пульсацыя сонных артэрыі, галоўным чынам, пры недастатковасці клапана аорты.

Анатамічнае *arteria carotis*, родны склон *carotidos* — «сонная артэрыя».

«Танцы святога Віта», харэя — клінічны сіндром: гіперкінез, які характарызуецца перарывістым патокам нерытмічных хаатычных хуткіх патузванняў, якія далучаюць розныя мышачныя групы канечнасцей, твару, глоткі, тулава. Можа выклікацца дзіцячым цэрэбральным паралічом, энцэфалітам, рэўматызмам, спадчыннымі захворваннямі, паражэннем мозгу пад час аперацыі і інш.

Назва *танцы святога Віта* звязана з тым, што ў сярэднія вякі так называлі істэрычныя патузванні, якія эпідэмічна ахоплівалі натоўпы веруючых, што сцякаліся да сабораў у пошуках вылячэння (у розных месцах гэты гіперкінез называлі танцамі святога Віта, святога Іаана і г.д.). *Харэя* — ад грэчаскага *chorèia* — «карагод, танец».

Тарантызм (танцавальнае вар'яцтва) — псіхічныя, галоўным чынам істэрычныя, эпідэміі, якія назіраліся ў Італіі, Германіі, Нідэрландах ў XIV–XVII стст. у выглядзе масавых танцаў, што ўзнікалі паводле механізму псіхічнай індукцыі. Гэты шалёны танец, са станам узбуджэння, сутаргавымі прыпадкамі, галюцынаторнымі перажываннямі, працягваюцца да поўнага знясілення; пасля яго наступала частковая ці поўная амнезія.

Назва танца *тарантэла* звязана з народным павер'ем, якое было шырока распаўсюджана на поўдні Італіі (асабліва ў правінцыі Таранта, дзе было многа тарантулаў), згодна з якім, танцуючы, можна было пазбегнуць укусу тарантула, а чалавек, укушаны павуком, на вар'яцеў і не паміраў, калі яго прымушалі танцаваць тарантэлу. Аб эпідэміях танцавальнага вар'яцтва нагадваюць маўленчыя звароты тыпу «быццам тарантул укусіў», якія адносіліся да шалёных, узбуджаных паводзін.

Твар Гіпакрата, маска Гіпакрата — від твара чалавека, як правіла, з цяжкім перытанітам або непраходнасцю кішэчніка, пры гэтым твар характарызуецца змярцвела-бледнай, з сінюшным адценнем, скурай, глыбока запалымі вачамі, цмянымі рагавіцамі, заостраным носам.

Мае такую назву, таму што шырока вядома зробленае Гіпакратам апісанне твару паміраючага хворага.

Тыф — агульнае абазначэнне інфекцыйных хвароб, якія працякаюць з высокай ліхаманкай і стратай прытомнасці. Да іх адносяцца брушны тыф, сыпны тыф, зваротныя тыфы.

Ад грэчаскага *týphos* «дым».

Урач — асоба з закончанай вышэйшай адукацыяй, атрыманай на адным з урачэбных факультэтаў.

Гэта слова ўтвараюць ад руск. *врать* і *ворча́ть*. У такім выпадку першапачатковае значэнне «заклінальнік, чараўнік» (параўн. балгарскае *врач* «чараўнік», сербахарвацкае *врач* «прадказальнік»).

Царская вена — медыяльная падскурная вена рукі, якая збірае кроў ад скуры і падскурна-тлушчавай клятчаткі лакцявога боку тыла кісці і ўзвышэння пятага пальца.

Лічаць, што назва звязана з тым, што пры кровапусканні ў царскіх асоб выкарыстоўвалі менавіта гэтую вену.

Эдыпаў комплекс — несвядомая эратычнае цяга, каханне дзіцяці да аднаго з бацькоў супрацьлеглага полу і адчуванне нянавісці да другога з бацькоў — свайго полу. Тэрмін прапанаваў З. Фрэйдам у 1910 г.

Назва звязана з грэчаскім міфам пра цара Эдыпа, які, у адпаведнасці з прадказаннямі аракула, па няведанні забіў свайго бацьку і ажаніўся з маці.

Электры комплекс — у псіхааналізе — жаночы варыянт эдыпавага комплексу.

Па імені Электры — персанажа старажытнагрэчаскай міфалогіі, якая ненавідзела маці, што забіла яе бацьку, і хацела помсты.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская мова. Усе правілы ў табліцах / аўт.-уклад. Ю.М. Лембіеўскі. — Мінск: Современная школа, 2008.
2. Беларускі арфаграфічны слоўнік / пад рэд. А.А. Лукашанца. — Мінск: Беларус. навука, 2010.
3. Грабчыкаў, С. М. Слоўнік паронімаў беларускай мовы / С.М. Грабчыкаў. — Мінск: Нар. асвета, 1994.
4. Киселёв, И. А. Русско-белорусский фразеологический словарь / И.А. Киселёв. — Мінск: Нар. асвета, 1991.
5. Клышка, М. К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М.К. Клышка. — Мінск: Вышэйшая школа, 1993.
6. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2-х т. / І.Я. Лепешаў. — Мінск: Беларус. энцыкл., 1993.
7. Лин, С.А. Латинский язык: учеб. пособие для студентов медицинских вузов / С.А. Лин. — Гомель: ГомГМУ, 2012.
8. Ляшчынская, В.А. Студэнту аб мове: Прафесійная лексіка / В.А. Ляшчынская. — Мінск: РІВШ БДУ, 2003.
9. Ляшчынская, В.А. Беларуская мова. Тэрміналагічная лексіка: вучэб. дапамож. / В.А. Ляшчынская. — Мінск: РІВШ БДУ, 2001.
10. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі: зацверджаны Законам Рэспублікі Беларусь ад 23 ліпеня 2008 г. № 420-З. — Мінск: Дыкта, 2009.
11. Русско-белорусский словарь: в 3 т. — 4-е изд., испр. и дополн. — Мінск: Беларус. энцыкл., 1993.
12. Словарь иностранных слов / под ред. В.В. Пчёлкиной. — 18-е изд. — М., 1989.
13. Слоўнік асабовых уласных імён / уклад. М.Р. Суднік. — 2-е выд., выпр. і дапрац. — Мінск: Беларус. навука, 2005.
14. Станкевіч, А.А. Рыторыка: вучэб. дапам. / А.А. Станкевіч. — Мінск: РІВШ, 2010.
15. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка і М.Н. Крыўко. — 3-е выд., дапрац. і дапоўн. — Мінск: Беларус. энцыкл., 2005.

ЗМЕСТ

УВОДЗІНЫ Ў НАВУКУ АБ МОВЕ	3
Мова і маўленне	3
Генеалагічная класіфікацыя моў свету	4
Беларуская мова — мова беларускага народа	5
Перадумовы фарміравання беларускай мовы	5
Станаўленне і развіццё беларускай мовы	6
Нормы беларускай літаратурнай мовы	10
ФАНЕТЫКА, МАРФАЛОГІЯ І АРФАГРАФІЯ.....	13
Фанетычныя асаблівасці беларускай мовы	13
Праваніс вялікай літары.....	17
Скланенне прозвішчаў	20
Скланенне лічэбнікаў.....	22
ЛЕКСІКА І СТЫЛІСТЫКА	24
Сістэма стыляў беларускай мовы	24
Афіцыйна-дзелавы стыль	27
Публіцыстычны стыль	31
Падрыхтоўка да публічнага выступлення	32
Навуковы стыль	33
Тэрміналагічная лексіка.....	34
Тыпы мнагазначнасці слова	38
Сістэмныя сувязі ў лексіцы	38
Фарміраванне і развіццё беларускай медыцынскай тэрміналогіі	42
Паходжанне медыцынскіх тэрмінаў.....	44
ПАЎТАРЭННЕ.....	47
ПАХОДЖАННЕ НЕКАТОРЫХ МЕДЫЦЫНСКІХ ТЭРМІНАЎ	49

Вучэбнае выданне

Карніеўская Таццяна Анатольеўна

БЕЛАРУСКАЯ МОВА

Вучэбна-метадычны дапаможнік
для студэнтаў I курса лячэбнага і медыка-дыягнастычнага факультэтаў
медыцынскіх вышэйшых навучальных устаноў

Рэдактар ***Т. М. Кажамякіна***
Камп'ютарная вёрстка ***Г. М. Церахава***

Падпісана ў друк 08.07.2014.
Фармат 60×84¹/₁₆. Папера афсетная 65 г/м². Гарнітура «Таймс».
Умоўн. друк. арк. 3,3. Умоўн.-выд. арк. 3,6. Тыраж 185 экз. Заказ 174.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі «Гомельскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюдніка друкаваных выданняў № 1/46 от 03.10.2013.
Вул. Ланге, 5, 246000, Гомель.